

บทที่ 5

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

จากสภาพบริบทชุมชนของบ้านสันทรายคองน้อย และ บ้านหนองบัวงาม ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมของพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ที่ยังคงมีวิถีชีวิตผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ใช้หลักของความพอเพียง ทัวถึง เป็นธรรม และยั่งยืน นอกเหนือจากสิทธิการครอบครองทรัพยากรแบบปัจเจก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการครอบครองที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติ นอกเหนือจากนั้น ชุมชนจะถือเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม หรือเป็นของหน้าหมู่บ้าน ทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า แร่ธาตุ อากาศ และทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการครอบครอง ใช้ประโยชน์ อนุรักษ์ และปกป้องทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวจะอยู่ภายใต้หลักของการแบ่งปัน พอเพียง และความสมดุลของระบบนิเวศ

เมื่อนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจ ได้ถูกกำหนดให้เป็นแนวทางของประเทศ ข้าราชการที่เป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนแผนนโยบายแห่งรัฐ ก็นำแนวคิดของความทันสมัยลงไปสู่ชุมชน โดยเรียกกระบวนการนี้ว่า การพัฒนา การหาอยู่หากินแบบเรียบง่าย พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล และเกื้อกูลตามวิถีชนบทของชุมชนในลุ่มน้ำฝาง เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอก ทั้งปัจจัยด้านการเมือง นโยบายการพัฒนา กลไกการตลาด ตลอดจนค่านิยมของสังคม ที่เน้นความทันสมัย ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และความมั่งคั่งของครัวเรือน การให้ความสำคัญกับระบบเงินตรา ความทันสมัย ความสะดวกสบาย มากกว่าระบบคุณค่า ความเอื้อเพื่อเกื้อกูล และคุณธรรม กระตุ้นเร้าให้สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนพัฒนาการสู่ความทันสมัยอย่างต่อเนื่อง จวบจนกระทั่งยุคของทุนนิยมแบบเสรี ที่ได้เปิดโอกาสให้นักลงทุน หรือ ผู้ประกอบการได้แข่งขันกันในด้านการค้าอย่างเสรี ไร้การกีดกัน เท่าเทียมเป็นการเปิดโอกาสให้มีการทำลายล้างฐานทรัพยากรของชุมชนได้อย่างเสรี พื้นที่ลุ่มน้ำฝางที่อุดมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมในด้านการผลิตพืชผลทางการเกษตร จึงเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่ทั้งเกษตรกรรายย่อย และนักลงทุนต่างทยอยเข้ามาประกอบกิจการด้านการเกษตร จนมีการขยายพื้นที่และฐานการผลิตเป็นอุตสาหกรรมการเกษตร ที่ใช้เครื่องจักรเครื่องมือที่ทันสมัย รวมทั้งเพื่อการส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศ

การประกอบกิจการด้านการเกษตรขนาดใหญ่ โดยเฉพาะกิจการสวนส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างมาก เพราะนอกจากจะให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่าในด้านการลงทุน สามารถนำเงินเข้าสู่ประเทศอย่างมหาศาล ทำให้เศรษฐกิจภาพรวมของประเทศ และภูมิภาค กระทั่งขึ้น กิจการสวนส้มขนาดใหญ่จะส่งผลคืออย่างแท้จริง หากไม่มีการทุจริตธรรมชาติ และทำลายล้างทรัพยากรของชุมชน ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ของชุมชน การรुक้าพื้นที่สาธารณะประโยชน์ การแย่งชิงน้ำจากลำเหมืองและหนองน้ำของชุมชน การทิ้งภาชนะบรรจุสารเคมีอันตรายลงแหล่งน้ำ และที่สาธารณะ การฉีกพันสารเคมีของสวนส้มที่อยู่ใกล้กับชุมชน ทำให้คนในชุมชนเกิดการเจ็บป่วย เป็นต้น

ผลกระทบทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาด้านสุขภาพที่เกิดขึ้นกับชุมชน ยังได้ขยายไปเป็นปัญหาสังคม ทั้งการเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้ประกอบกิจการสวนส้ม ชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง ซึ่งสาเหตุความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนมักมาจากที่ฝ่ายหนึ่งได้รับประโยชน์ เช่น การขายที่ดินให้กับนายทุน การเข้าไปทำงานในสวนส้ม หรือ การเป็นนายหน้าซื้อขายที่ดิน ในส่วนของผู้ประกอบการสวนส้มเองก็จะถือว่าตนเองมีสิทธิ์เต็มที่ในการประกอบกิจการด้านการผลิต และการค้า เนื่องจากตนมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เสียภาษีในการประกอบธุรกิจถูกต้อง เจ้าหน้าที่รัฐเองก็จะถือว่าเป็นผู้รักษากฎหมาย มีอำนาจเต็มในการออกกฎ ระเบียบ และการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สิน ของรัฐ ในขณะที่ชุมชนได้ออกมาเรียกร้องให้ผู้ประกอบการ เจ้าหน้าที่ของรัฐหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา และชุมชนเองก็อ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ว่าทรัพยากรในชุมชนนั้น เป็นสิทธิหน้าหมู่ หรือสิทธิร่วม ที่คนในชุมชนได้ร่วมกันใช้ประโยชน์ ดูแล ปกป้องมาเนิ่นนาน สมาชิกของชุมชนสมควรที่จะได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ วางแผน การใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์เช่นในอดีตที่ผ่านมา

5.1 จุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ช่วง พ.ศ.2540 ส้มสายน้ำผึ้งเริ่มได้รับความนิยมจากผู้บริโภค ผู้ประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่ เริ่มกว้านซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ปลูกส้ม เพื่อผลิตส้มตอบสนองความต้องการของตลาด โดยเฉพาะบ้านหนองบัวงาม ที่สวนส้มได้ขยายอาณาเขตถึงร้อยละ 70 ของพื้นที่ชุมชนทั้งหมด สวนส้มหลายแห่งขยายเข้าไปชิดกับหมู่บ้าน โรงเรียน วัด โดยมีระยะห่างตั้งแต่ 30 เมตรขึ้นไป อีกทั้งยังมีการรुक้าเข้าไปในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าต้นน้ำ ส่วนบ้านสันทรายคองน้อยนั้น ถึงแม้สวนส้มจะไม่อยู่ชิดกับชุมชนมากนัก แต่ก็มีกรบุกกรุกพื้นที่ป่าสงวน ปิดเส้นทางสาธารณะ ทำลายระบบน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน ผลกระทบที่ตามมา ทั้งกลิ่นสารเคมีทางการเกษตรที่ใช้ใน

สวนส้ม นำเพื่อการเกษตรเริ่มขาดแคลน และไม่เพียงพอต่อการปลูกพืชในฤดูแล้ง ที่ดินสาธารณะ ถูกบุกรุก พื้นที่ป่าถูกบุกรุกทำลาย โดยสภาพการณ์ปัญหาของทั้ง 2 ชุมชน และหลายชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางนั้น ไม่แตกต่างกันเลย เพียงแต่ระดับความรุนแรงของปัญหาอาจแตกต่างกันบ้าง ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของชุมชน ซึ่งชุมชนใดที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ เหมาะสมกับการปลูกส้มอย่างมาก ก็จะถูกกว้านซื้อที่ดิน และมีการขยายแปลงปลูกส้มอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ผลกระทบก็จะรุนแรงมากขึ้น

ชาวบ้านสันทรายคองน้อย และหมู่บ้านใกล้เคียง ได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้ม ในช่วง พ.ศ.2540 ทั้งการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้สงวนแห่งชาติ การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร เนื่องจากผู้ประกอบการสวนส้มได้ขุดลำเหมืองสาธารณะเพื่อเบี่ยงเบนเส้นทางน้ำ ให้ไหลเข้าสู่สระน้ำของตน นอกจากนี้ยังมีการล้อมรั้วกันถนน เส้นทาง รวมทั้งหนองน้ำสาธารณะของชุมชนด้วย ชาวบ้านสันทรายคองน้อย และหมู่บ้านใกล้เคียง ในนามกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงคิง จึงได้ประชุมร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญห ซึ่งได้ข้อสรุปร่วมกันและดำเนินการตามแนวทาง คือ การขอเจรจาและทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างชุมชนกับ ผู้ประกอบการสวนส้ม เมื่อไม่มีการแก้ไขจากผู้ประกอบการสวนส้ม ชาวบ้านจึงได้รวบรวมรายชื่อผู้ได้รับผลกระทบจากสวนส้ม ทำหนังสือร้องเรียนต่อนายกองค้ำกรบริหารส่วนตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ขึ้นหนังสือร้องเรียนต่อนายอำเภอฝาง และขึ้นหนังสือร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้เข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหของชุมชน และด้วยความที่ชาวบ้าน นับถือและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงให้ความเคารพนับถือต่อพระภิกษุสงฆ์ ที่เป็นเสมือนผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน ดังนั้นไม่ว่าชุมชนจะกระทำการใด หรือเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับชุมชน ชาวบ้านก็จะมาแจ้งให้เจ้าอาวาส และมาปรึกษาหารือกับท่านอยู่เสมอ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับชุมชนจากกิจการสวนส้ม เจ้าอาวาสวัดคลองศิลา จึงเป็นทั้งผู้ให้คำปรึกษา ชี้นำ เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน อีกทั้งท่านยังใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มาช่วยเตือนสติให้ชาวบ้านอดทน มีเหตุผล ไม่ถั่ววาม และดำเนินการด้วยสันติวิธี

ในส่วนการเรียกร้องสิทธิของบ้านหนองบัวงามนั้น เริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2540 หลังได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ที่เข้ามาในชุมชน ในช่วงพ.ศ.2538 – 2539 โดยชาวบ้านต่างก็ได้พูดคุย ปรึกษากันในครอบครัว ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน เมื่อข้อมูลจากหลายครัวเรือนถูกเผยแพร่ในชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านหลายคนได้ปรึกษากับผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจึงได้นัดประชุมชาวบ้านทั้งหมด ซึ่งแต่ละครัวเรือนก็จะมีหัวหน้าครอบครัวเข้าร่วมประชุม เพื่อให้ทุกคนได้นำเสนอผลกระทบที่เกิดขึ้นกับตนเอง และชุมชน ร่วมกันหาแนวทางใน

การแก้ไข โดยที่ประชุมพบว่าชาวบ้านได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ กลิ่นเหม็นของสารเคมีจากสวนส้มที่ฟุ้งกระจายมากับอากาศ หลายคนในชุมชนเกิดอาการวิงเวียนศีรษะ ปวดหัว เป็นตุ่ม ฝิดาม ร่างกาย การบุกรุกที่ดินสาธารณะประโยชน์ ได้แก่ ที่วัดร้าง เส้นทางสาธารณะ ทั้งนี้ต้นเหตุของปัญหาไม่ได้เกิดจากคนในชุมชน ดังนั้นแนวทางแก้ไขปัญหาก็ต้องขอเจรจากับผู้ประกอบการสวนส้ม เพื่อให้ลดการใช้สารเคมี และให้ปลูกส้มห่างจากชุมชนอย่างน้อย 500 เมตร แต่ผลจากการเจรจากับผู้ประกอบการนั้น กลับไม่ได้รับการแก้ไขแต่อย่างใด เมื่อการเรียกร้องต่อนายทุนไม่ได้ผลที่พึงของชาวบ้าน ก็คือ หน่วยงานของรัฐ ซึ่งก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ อย่างเป็นทางการ

ผลกระทบที่ชุมชนได้ประสปร่วมกัน ทั้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ด้านสุขภาพ และผลกระทบด้านสังคม เป็นประเด็นที่ผู้คนในชุมชนเริ่มมีการพูดคุย เล่าเหตุการณ์ที่ตนเองประสบพบเห็นมาให้กับคนในครอบครัว เพื่อนบ้าน ญาติ และเมื่อมีการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันของคนในชุมชนเพิ่มขึ้น กอปรกับกิจการสวนส้มที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ด้วยการไถปรับพื้นที่เพิ่มขึ้นในแต่ละวัน อีกทั้งยังขยับเข้าใกล้ที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ประเด็นปัญหาผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้ม กลายเป็นประเด็นสำคัญที่คนในชุมชนให้ความสำคัญ ชาวบ้านหลายคนเริ่มค้นคว้าหาข้อมูล ที่เกี่ยวข้องกับกิจการสวนส้มด้วยความสนใจใคร่รู้ เช่น มีการนำส้มเข้ามาปลูกในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางเมื่อใด ผู้ประกอบการสวนส้มหรือเจ้าของสวนส้มในชุมชนของตนเป็นใคร มีพื้นที่ดำเนินการเท่าใด วิธีการปลูก การดูแลรักษา ผลผลิต การตลาด การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผลกระทบที่เกิดขึ้นว่ามีใครในชุมชนได้รับความเดือดร้อนด้านไหน อย่างไร และจะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไร เพื่อที่จะได้เรียนรู้ถึงต้นตอที่สำคัญของปัญหา และชุมชนจะตั้งรับกับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น และจะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร

5.2 พัฒนาการของกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนนั้น มีการพัฒนาด้านแนวคิด ยุทธศาสตร์ วิธีการตามสภาพการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งกลไกในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนมาจากหลายปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน หลังจากที่ชุมชนได้พูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลกับเพื่อนบ้านอย่างไม่เป็นทางการ ผู้การประชุมปรึกษาในระดับชุมชน โดยมีหัวหน้าครอบครัว กรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส แม่บ้าน และเยาวชนเข้าร่วม เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นที่เกิดขึ้นร่วมกัน

ซึ่งผลสรุป ในขั้นแรกก็คือ การขอเจรจากับผู้ประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่โดยตรง ด้วยสันติวิธี คือ พุดคุยในเชิงขอร้องให้เห็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ เช่น ขอให้ลด

การใช้สารเคมีในสวนส้มลง ขอร้องไม่ให้มีการขยายพื้นที่ติดชุมชนจนเกินไป ให้มีการแบ่งน้ำเพื่อ การเกษตรจากแหล่งน้ำธรรมชาติให้กับชุมชน ในสัดส่วนที่ชุมชนสามารถเพาะปลูกพืชได้ตามวิถีที่ ทำมาตลอด ในครั้งแรกทั้งชุมชนบ้านสันทรายคองน้อย และบ้านหนองบัวงาม ได้เจรจากับ ผู้ประกอบการสวนส้ม ซึ่งรับปากว่าจะทำตามที่ชุมชนเรียกร้อง

แต่เมื่อเวลาผ่านไปสถานการณ์ปัญหากลับรุนแรงขึ้น มีการขยายตัวของสวนส้มเข้ามาชิด ชุมชนมากขึ้น ทั้ง 2 ชุมชน จึงได้ร้องเรียนต่อหน่วยงานของรัฐ โดยทางบ้านสันทรายคองน้อยได้ เข้าร้องเรียนต่อนายกองค้การบริหารส่วนตำบลเวียง นายอำเภอฝาง และผู้ว่าราชการ จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนบ้านหนองบัวงาม ได้ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อนายกองค้การบริหาร ส่วนตำบลแม่नावง นายอำเภอแม่อาว และผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งการแก้ไขปัญหาใน ระดับตำบลนั้น ขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชนว่าผู้นำชุมชนจะอยู่ฝ่ายไหน ถ้าหากผู้นำชุมชนเห็นด้วยกับ ชาวบ้านก็จะนำข้อร้องเรียนไปเสนอในการประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบล แต่หากผู้นำ ชุมชนเป็นนายหน้าซื้อขายที่ดิน หรือได้รับผลประโยชน์จากสวนส้มข้อเสนอของชาวบ้านก็จะไม่ ถูกนำไปพิจารณาแก้ไข ในส่วนของเจ้าหน้าที่รัฐในระดับอำเภอนั้น ช่วงที่มีการร้องเรียนจาก ชาวบ้านก็จะมีเจ้าหน้าที่เข้ามาศึกษาสภาพการณ์ปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ และสัญญาว่าจะช่วย แก้ไขปัญหาให้ หลังจากนั้นก็ไม่มีความคืบหน้าใดๆ

เมื่อหน่วยงานในท้องถิ่นไม่มีการดำเนินการใดๆ เพื่อช่วยคลี่คลาย หรือแก้ไขปัญหาให้กับ ชุมชน มีหน้าเข้ายังคงมีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ พื้นที่สาธารณประโยชน์ ผู้ประกอบการได้ล้อมรั้วปิดเส้นทางสาธารณะ ลำเหมือง หนองน้ำ ธรรมชาติ กลืนสารเคมีทางการเกษตรจากสวนส้มที่รุนแรงขึ้น คนในชุมชนเริ่มเกิดอาการเจ็บป่วย จากการได้รับสารเคมีที่ฉีดพ่นในสวนส้ม ทั้งจากละอองสารเคมีที่ปลิวมากับอากาศ และสารเคมีที่ ปนเปื้อนในแหล่งน้ำธรรมชาติ ปัญหาที่สั่งสมได้ขยายไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับ ผู้ประกอบการสวนส้ม ชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ประมาณ พ.ศ.2543 มีองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานด้านส่งเสริมระบบเกษตรยั่งยืน แบบครบวงจร การอนุรักษ์และผลักดันนโยบายด้านการลด ละ เลิก การใช้และการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตร รวมทั้งสินค้าจีเอ็มโอ ซึ่งเจ้าหน้าที่ขององค์กร ได้เข้าไปศึกษาข้อมูลสถานการณ์การ ใช้สารเคมีในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง และได้เข้าไปทำงานแนะนำส่งเสริมด้านการผลิตในระบบเกษตร อินทรีย์ ในพื้นที่บ้านหัวฝาย ตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ บ้านหนองบัวงาม, บ้านคายน, บ้านท่าปู ตำบลแม่नावง อำเภอแม่อาว และบ้านสันทรายคองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัด เชียงใหม่

ซึ่งเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามา ได้รับรู้ปัญหาของทั้ง 2 ชุมชน และชุมชนอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ได้ให้คำแนะนำ เป็นที่ปรึกษาในกระบวนการต่อสู้เรียกร้องของชุมชน ทั้งด้านการร่างหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานภาครัฐ การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกิจการสวนส้ม ประสานงานให้สื่อต่างๆ ได้นำเสนอปัญหาของชุมชนเผยแพร่สู่สาธารณชน คอยช่วยเหลือด้านการประสานงานกับองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรผู้บริโภคทั้งในและต่างประเทศ ชาวชนในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาศึกษาสภาพปัญหาของพื้นที่ เพื่อช่วยประชาสัมพันธ์และกระจายข้อมูลข่าวสารให้กว้างขึ้น ทั้งนี้ยังได้จัดเวทีในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เพื่อระดมปัญหา แลกเปลี่ยนข้อมูล สถานการณ์ปัญหา ผลกระทบ ตลอดจนแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นระยะๆ นอกจากนี้ยังช่วยประสานงานให้แกนนำบ้านสันทรายคองน้อย บ้านหนองบัวงาม และชุมชนใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้ม เดินทางไปแลกเปลี่ยนแนวคิด กระบวนการ เคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับชุมชนอื่น ได้แก่ กลุ่มคัดค้านโรงไฟฟ้าหินกรูด-บ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กลุ่มคัดค้านการปลูกยูคาลิปตัส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว และสวนวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม จังหวัดฉะเชิงเทรา

การเดินทางไปศึกษา แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน ในและนอกพื้นที่ ทำให้แกนนำชุมชนเกิดกำลังใจในการต่อสู้เรียกร้องเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน อีกทั้งยังได้เรียนรู้แนวคิด วิธีการของแต่ละชุมชน ซึ่งเมื่อกลับมาแกนนำทั้ง 2 ชุมชน ได้มาร่วมประชุมปรึกษา เพื่อปรับกระบวนการ และวิธีการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชุมชนให้เป็นที่สนใจของสาธารณชน เพื่อให้เกิดพลังในการต่อรองกับผู้ประกอบการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ อีกทั้งขยายแนวคิด อุดมการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสู่ทุกกลุ่ม ทุกเพศ วัย ในชุมชนของตนเองเพื่อปลูกจิตสำนึกให้ทุกภาคส่วนของชุมชน เกิดความตระหนัก เห็นความสำคัญ และเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้องฐานทรัพยากรของชุมชนเอาไว้

ถึงแม้ว่าชุมชนจะได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้ ด้านกระบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิ และมีการประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง แต่ทว่า การแก้ไขปัญหาทั้งจากภาครัฐ และผู้ประกอบการกลับไม่มีการดำเนินการใดๆ แต่ละชุมชนต่อสู้ตามวิถีทางของตนเองอย่างโดดเดี่ยว ขณะนั้นได้มี เจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่มีเป้าหมายการทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ให้ความสนใจเข้าไปศึกษาข้อมูล และร่วมดำเนินงานกับชุมชนที่ได้รับผลกระทบ องค์กรพัฒนาเอกชนทั้ง 2 องค์กร จึงได้ช่วยประสานงานกับองค์กรภาครัฐ สื่อมวลชน องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม นักการเมือง นักวิชาการ องค์กรด้านสุขภาพ องค์กรด้านภูมิปัญญา องค์กรด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งได้ทำให้ข้อมูลข่าวสารของชุมชนได้ถูกเผยแพร่สู่สาธารณชน และสนับสนุนให้ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

ได้รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิในรูปแบบของกลุ่มและเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้กระบวนการของชุมชนเกิดพลังในการดำเนินกิจกรรมมากขึ้น

โดยพัฒนาการ การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการพึ่งพาองค์กรท้องถิ่น (พ.ศ. 2538 – 2543)

กระบวนการเรียกร้องสิทธิของบ้านสันทรายคองน้อย ดำเนินมาก่อนที่จะมีส่วนสัมเข้ามาในชุมชน โดยเริ่มขึ้นประมาณ พ.ศ.2536 ในลักษณะของการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติอันมีสาเหตุมาจากการตัดไม้ทำลายป่าของนายทุน และชาวบ้านบางกลุ่ม ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนลดลง และเสื่อมโทรมอย่างมาก แนวทางในการอ้างสิทธิการดูแล รักษาป่าจึงเริ่มขึ้น โดยการคิดริเริ่มของเจ้าอาวาสวัดคลองศิลา ร่วมกับ ผู้เฒ่าผู้แก่ มัคทายก และผู้นำชุมชนที่สนิทสนมกัน กลุ่มผู้นำดังกล่าวได้ร่วมปรึกษาหารือกัน เพื่อหาแนวทางในการจัดการ ซึ่งก็ได้ริเริ่มโดยใช้หลัก ของการพึ่งพาระบบคุณค่าและความเชื่อของชุมชนในการดำเนินการ ผ่านพิธีกรรมการบวชป่า ทั้งนี้ได้อาศัยกระบวนการรวมกลุ่ม เพื่อสร้างแนวร่วมในการดำเนินการ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง ซึ่งเป็นชาวบ้านในบ้านสันทรายคองน้อย และหมู่บ้านใกล้เคียงที่ได้ใช้ประโยชน์จากผืนป่าร่วมกัน

ผลการดำเนินการของกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดั่งพบว่า การตัดไม้ทำลายป่าของชุมชนได้ลดลง อีกทั้งบริเวณที่ชุมชนได้ทำพิธีบวชป่า นั้น ก็ไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไปตัด ทำให้พื้นที่ป่าฟื้นตัวขึ้น ทั้งนี้ชุมชนยังได้จัดตั้งเวรยามในการสำรวจ และสอดส่อง ดูแล เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่า จึงนับว่าการอ้างสิทธิดังกล่าว ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ชุมชนจึงได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง

กระทั่งประมาณ ปีพ.ศ. 2540 มีบริษัทสวนส้มเชียงใหม่ฝาง จำกัด ในนามสวนส้มฝาง ได้เข้ามาทำวนซื้อที่ดินของชาวบ้าน เพื่อปลูกส้ม ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่บ้านสันทรายคองน้อย มีลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม เพราะเป็นที่ราบ ที่ราบเชิงเขา และเนินเขา ซึ่งมีความลาดชันไม่มากนัก นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งที่สามารถใช้ประโยชน์ด้านเกษตรกรรมเพียงพอทุกฤดูกาล อีกทั้งบ้านสันทรายคองน้อยตั้งอยู่ไม่ไกลจากอำเภอฝางมากนัก ทำให้การขนส่งผลผลิตสะดวก รวดเร็วอีกด้วย การไถปรับพื้นที่เพื่อทำแปลงปลูกส้มหลายสิบไร่ของผู้ประกอบการจึงสร้างความตระหนกให้กับกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง และชาวบ้านอย่างมาก เพราะนอกจากจะมีการปรับพื้นที่ให้โล่งเตียนสุดลูกหูลูกตาแล้ว ยังมีการขุดสระน้ำขนาดใหญ่ไว้ในสวนส้มอีกด้วย เมื่อปลูกส้มแปลงแรกไปแล้ว ผู้ประกอบการก็ได้ขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

จนกระทั่งพื้นที่สวนส้มได้ล้อมรอบหนองน้ำสาธารณะของชุมชนถึง 3 แห่ง อีกทั้งผู้ประกอบการยังได้ซื้อที่ดินขนาบเส้นทางสาธารณะของชุมชน และในที่สุดผู้ประกอบการก็ได้ล้อมรั้วปิดกั้นเส้นทางและหนองน้ำของชุมชน ไว้ในความครอบครองของตนเอง การกระทำของผู้ประกอบการเริ่มส่งผลกระทบต่อชุมชน ทั้งปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภค บริโภค น้ำเพื่อการเกษตร และปัญหาการปิดเส้นทางสัญจร ผู้คนวันจากรถบรรทุกขนส่งวัสดุ อุปกรณ์ทางการเกษตร การขนส่งผลผลิตของสวนส้ม และ กลิ่นของสารเคมีที่ล็ดพันในสวนส้ม

กระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนในระยะแรกนี้ จึงเป็นไปในลักษณะของการเรียกร้องให้ผู้ประกอบการดำเนินการแก้ไขปัญหา ตามข้อเสนอของชุมชน โดยชาวบ้านสันทรายคองน้อย และหมู่บ้านใกล้เคียง ในนามกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงคิง ได้ประชุมร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ชุมชนจึงได้ข้อสรุปร่วมกันและดำเนินการตามแนวทาง ได้แก่ การเจรจาและทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างบ้านสันทรายคองน้อย กับ ผู้ประกอบการสวนส้ม ซึ่งได้เกิดขึ้นหลายครั้ง ด้วยประเด็นปัญหาต่างๆ กัน เช่น ชุมชนมีข้อเสนอให้สวนส้มใช้สารเคมีทางการเกษตรที่น้อยลง และให้ปลูกไม้เฝักรอบๆ สวนส้ม เพื่อเป็นแนวกันสารเคมีที่จะลอยฟุ้งเข้าสู่ชุมชน และยังสามารถใช้เป็นไม้ค้ำยันกิ่งส้ม ช่วยลดการทำลายป่าเฝักระบบชาติอีกด้วย อย่างไรก็ตามข้อเสนอ ดังกล่าว ไม่ได้รับการดำเนินการจากผู้ประกอบการสวนส้มแต่อย่างใด

เมื่อไม่มีการแก้ไขจากผู้ประกอบการสวนส้ม ชุมชนจึงได้เรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดำเนินการ โดยทำการรวบรวมรายชื่อผู้ได้รับผลกระทบจากสวนส้ม ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อนายกองคการบริหารส่วนตำบลเวียง อำเภอฟ่าง จังหวัดเชียงใหม่ ร้องเรียนต่อนายอำเภอฟ่าง ร้องเรียนต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคไทยรักไทย เขต 10 จังหวัดเชียงใหม่ และยื่นหนังสือร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้เข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ผู้ประกอบการสวนส้มได้ถมลำเหมืองสาธารณะของชาวบ้าน แต่ก็ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาแต่อย่างใด (ชาวบ้านไม่สามารถให้ข้อมูลที่ชัดเจนด้านระยะเวลาได้ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว ยังไม่มีการจัดเก็บเอกสารที่ถูกต้อง) ชาวบ้านยังได้ทำการรวบรวมข้อมูล เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายผลกระทบจากสวนส้ม เข้ายื่นต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจ สถานีตำรวจภูธรอำเภอฟ่าง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้ดำเนินการกับสวนส้ม

การเรียกร้องเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการเจรจา ใกล้เคียง อย่างสันติวิธี และกระบวนการยุติธรรมที่ไม่ประสบความสำเร็จ นำไปสู่การรวมตัวกันเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านสวนส้มของบ้านสันทรายคองน้อย ซึ่งสาเหตุเกิดจากปัญหาการแย่งชิงน้ำ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านได้รวมตัวกันเข้ารีดถนนรั้ว และต้นส้มของผู้ประกอบการ เพื่อโต้ตอบการกระทำของผู้ประกอบการที่ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน ชาวบ้านได้บอกกับผู้วิจัยว่า “เราไม่ได้

ต้องการสร้างสงครามกับสวนส้ม แต่เราอยากให้เขารู้ว่าสิ่งที่เขาทำกับพวกเรา คนยาก คนจน พวกเราเดือดร้อนมาก และนี่เป็นหนทางสุดท้ายที่ชาวบ้านจนๆ จะพึงกระทำได้ เพราะได้ออกจนถึงขีดสุดแล้ว ที่ผ่านมามีชาวบ้านที่ไม่สามารถจะพึงใคร่ได้อีกแล้ว”

ในส่วนการเรียกร้องสิทธิของบ้านหนองบัวงาม เริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2540 หลังได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ที่เข้ามาในชุมชน ช่วงพ.ศ.2538 - 2539 โดยการขอเจรจากับผู้ประกอบการสวนส้ม เพื่อให้ลดการใช้สารเคมี และให้ปลูกส้มห่างจากชุมชนอย่างน้อย 500 เมตร ซึ่งผู้นำชุมชนได้เชิญผู้ประกอบการสวนส้มในเขตชุมชน มาเจรจา เพื่อทำข้อตกลงร่วมกัน โดยมีลูกบ้านเข้าร่วมรับฟังหลายคน ซึ่งเจ้าของสวนส้ม ได้ส่งผู้จัดการสวน มาเจรจากับชาวบ้านแทน และได้รับที่จะดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้กับชุมชนโดยเร็ว แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็ไม่มีผลการดำเนินการใดๆ ยังคงมีการขยายพื้นที่ปลูกส้มในเขตชุมชนเพิ่มขึ้น และขยับเข้ามาชิดชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ มีหน้าซำสวนส้มยังคงฉีดพ่นสารเคมีอย่างรุนแรง แทบทุกวัน

เมื่อเห็นว่าการเจรจากับผู้ประกอบการไม่ได้ผล ชาวบ้านจึงได้ทำหนังสือร้องเรียนกับหน่วยงานของภาครัฐในพื้นที่ เพื่อให้เข้ามาช่วยจัดการปัญหาของชุมชน ซึ่งการร้องเรียนนั้น ชาวบ้านได้เขียนด้วยลายมือ เพราะไม่มีความรู้และฐานะยากจน ไม่สามารถที่จะพิมพ์หนังสือร้องเรียนตามรูปแบบของหนังสือราชการทั่วไปได้ โดยชาวบ้านได้ร้องเรียนต่อหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลแม่नावง อำเภอแม่อาว จังหวัดเชียงใหม่ เรื่อง การบุกรุกที่ดินสาธารณะประโยชน์ นายอำเภอแม่อาว จังหวัดเชียงใหม่ และ ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ เรื่อง การบุกรุกที่ดินสาธารณะประโยชน์

แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาแต่อย่างใดเลย จากนั้นก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาเตือนเชิงข่มขู่ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านที่เป็นแกนนำว่า อย่าเคลื่อนไหวใดๆ ไม่อย่างนั้นครอบครัวจะเดือดร้อน โดยมีทั้งที่มาพูดกับเจ้าตัวซึ่งหน้า และฝากผู้นำชุมชน หรือเพื่อนบ้านมาเตือน แกนนำส่วนใหญ่ของบ้านหนองบัวงามนั้น เป็นสมาชิก“กลุ่มนั่งสมาธิ” ซึ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ มีสมาชิกเพียง 6 -7 คน รวมกลุ่มกันแบบธรรมชาติ ที่เกิดจากความสนใจร่วมกันของคนในชุมชน กิจกรรมที่สมาธิกลุ่มทำร่วมกันเป็นประจำ เช่น การนั่งสมาธิ สวดมนต์ การฝึกจิต ศึกษาหลักธรรมทางพุทธศาสนา เป็นต้น โดยในการพบปะกันของสมาธิกลุ่มนั้น ไม่ได้มีการทำกิจกรรมตามความสนใจเพียงอย่างเดียว ยังได้แลกเปลี่ยน ปรัชญาหรืออรรถกถาการประกอบอาชีพ ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนด้วย

แกนนำของบ้านหนองบัวงาม บอกว่า การข่มขู่กลุ่มแกนนำของเจ้าหน้าที่รัฐนั้น ทำให้ชาวบ้านหมดกำลังใจ และสิ้นศรัทธาเจ้าหน้าที่ เพราะแสดงให้เห็นว่า เงิน และอำนาจสำคัญกว่า ชาวบ้านจนๆ ชุมชนเริ่มตระหนักว่าพวกเขาหมดที่พึ่งแล้ว ชาวบ้านหลายคนเกรงกลัวอิทธิพลของ

นายทุน และไม่เข้าร่วมดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหามาจากสวนส้มอีกเลย อย่างไรก็ตาม แกนนนำหลายคนก็ยังคงรวมตัวกัน ดำเนินการเพื่อจัดการกับปัญหาและผลกระทบของชุมชน ที่นับวันจะรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งวิธีการดำเนินการของชุมชน ก็ยังคงเป็นการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากบ้านหนองบัวงาม และบ้านสันทรายคองน้อยแล้ว ยังมีหลายชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ที่ได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ และดำเนินการแก้ไขปัญหามาของชุมชนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ดังนี้

1. ตำบลแม่สุน อำเภอฝาง โดยชาวบ้านได้ร้องเรียนต่อนายกองค้ำการบริหารส่วนตำบลแม่สุน ในประเด็นปัญหาการกั้นเหมืองของสารเคมีในสวนส้ม การแย่งชิงน้ำเพื่อการเกษตร

2. ความขัดแย้งที่รุนแรงอีกกรณีหนึ่ง คือ บ้านหัวฝาย ตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ ซึ่งชาวบ้านได้ช่วยกันปกป้อง และอนุรักษ์ต้นป่า ต้นน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของ แม่น้ำฝาง และแม่น้ำปิงมานับนาน โดยรวมกลุ่มกันจัดตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์ป่าบ้านหัวฝาย” ขึ้น จนกระทั่งเมื่อประมาณ พ.ศ.2538 – 2539 สวนส้มได้รุกเข้ามาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีการลักลอบตัดไม้ และบุกรุกทำลายป่า ชาวบ้านจึงได้ตั้งด่านสกัดในหมู่บ้าน และผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาเฝ้าเวรยาม ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ในช่วงกลางปี พ.ศ.2545 ชาวบ้านกลับพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ลักลอบขนไม้ ออกมาจากป่าเสียเอง จึงได้เข้าร้องเรียน เรื่อง การบุกรุกทำลายป่าของเจ้าหน้าที่ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้กลุ่มที่เสียผลประโยชน์ไม่พอใจ หลังจากนั้นไม่นาน แกนนนำกลุ่มอนุรักษ์ป่าก็ถูกลอบยิงขณะขับรถยนต์ออกจากบ้าน ไปทำธุระ เจ้าหน้าที่ตำรวจและชาวบ้านช่วยกันค้นหาหลักฐาน พบว่าคนร้ายได้นำอาวุธปืนที่ใช้ก่อเหตุซึ่งเป็น ปืนเอ็ม 16 ไปทิ้งในแม่น้ำ และอาวุธปืนดังกล่าวเป็นของทางราชการอีกด้วย ที่สำคัญการสอบสวนของเจ้าหน้าที่พบว่า มีข้าราชการและผู้นำท้องถิ่นเกี่ยวข้อง เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นชนวนความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางอย่างรุนแรง

3. บ้านหัวฝาย ตำบลสันทราย อำเภอฝาง ได้รับผลกระทบในประเด็น การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร และผืนดินแห้งแล้ง โดยชาวบ้านเริ่มได้รับผลกระทบช่วงประมาณ ปีพ.ศ.2544 เนื่องจากมีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกส้ม ทำให้น้ำในลำห้วยลดปริมาณลง และเริ่มขาดแคลนในช่วงหน้าแล้ง ผืนดินก็จะแห้งแล้งกว่าปกติ เห็นได้จากแอ่งน้ำเล็กๆ กลางทุ่งนา ที่มักจะมียน้ำขังตลอดทั้งปี แต่ในระยะหลัง แอ่งน้ำเหล่านี้จะแห้งขอด ภาวะความแห้งแล้งยังส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงผลผลิตข้าว จากที่เคยผลิตข้าวได้ 40 ตันต่อไร่ (ตัน คือ เครื่องมือตวงวัดของคนล้านนา เท่ากับ 30 ลิตร) เหลือผลผลิตไม่ถึง 20 ตันต่อไร่เท่านั้น ชาวบ้านหลายคนได้พยายามแก้ไขปัญหามาเฉพาะหน้า ด้วยการเจาะบ่อบาดาลเพื่อนำน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้ แต่ก็แทบไม่เกิดผลใดๆ เลย เพราะผืนดินแห้งแล้งเป็น

บริเวณกว้าง ไม่สามารถเก็บความชุ่มชื้นไว้ได้นาน ชาวบ้านที่ขาดแคลนน้ำอย่างหนักจึงได้เรียไรเงินกัน เพื่อไปขุดลำเหมืองส่งน้ำจากลำห้วยบนภูเขา ผันน้ำเข้าสู่ลำน้ำห้วยงู เพื่อให้มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการทำนา ก็กลับพบว่ามีการลักลอบสูบน้ำจากลำเหมืองเข้าสู่สวนส้ม ทำให้ปัญหาของชาวบ้านไม่ได้รับการแก้ไข คณะกรรมการเหมืองฝายห้วยงูจึงทำเรื่องร้องเรียนต่อองค์การบริหารส่วนตำบลสันทราย อำเภอฝาง ซึ่งทางปลัด อบต. เข้าไปดูพื้นที่ แต่ก็ไม่ได้ดำเนินการใดๆ

4. บ้านแม่ฮ่าง เกิดผลกระทบในเรื่อง น้ำเพื่อการเกษตรเช่นเดียวกัน เนื่องจากมีนายทุนเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวนส้มหลายพันไร่ มีการถางป่าเขาเป็นลูกๆ จากนั้นจึงขุดสระน้ำขนาดใหญ่ และดึงเอาน้ำจากลำห้วยต่างๆ บนภูเขา เข้าสู่สระน้ำของตน ทำให้พื้นที่เพาะปลูกของชาวบ้านด้านล่างที่เคยใช้น้ำจากลำห้วยแม่ฮ่าง มีน้ำไม่เพียงพอต่อการปลูกพืชในช่วงหน้าแล้ง

5. บ้านป่าแดงอภิวัฒน์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอแม่ฮ่างมีการเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่ปลูกส้มของนายทุน คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้าน จึงได้ประชุมเพื่อหารือกัน และได้ข้อตกลงร่วมกันว่า ห้ามขายที่ดินให้กับนายทุนสวนส้ม หากชาวบ้านคนไหนอยากปลูกส้มในที่ดินของตนก็สามารถทำได้ แต่ให้ห่างจากแหล่งน้ำ โดยเฉพาะบ่อน้ำของชุมชน ที่มีอยู่ 2 บ่อ ซึ่งใช้เป็นประปาหมู่บ้านด้วย ทำให้ชุมชนสามารถที่จะรักษาพื้นที่ป่าเอาไว้ได้ประมาณ 1,200 ไร่

6. พ.ศ. 2542 มีการบุกรุกเขตป่าสงวนและป่าต้นน้ำบนอ่างเก็บน้ำห้วยช้างสี ในพื้นที่ตำบลแม่นาวาง อำเภอแม่ฮ่าง เพื่อทำสวนส้ม ซึ่งอ่างเก็บน้ำดังกล่าวได้หล่อเลี้ยงพื้นที่การเกษตรของตำบลแม่นาวางทั้งหมด ชาวบ้านโดยการนำของกลุ่มผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำห้วยช้างสี ได้ร้องเรียนต่อองค์การบริหารส่วนตำบลแม่นาวาง และเจ้าหน้าที่ป่าไม้อำเภอแม่ฮ่าง ให้ดำเนินการแก้ไขปัญหา จนกระทั่งปัจจุบัน ปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข อีกทั้งยังมีการบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

ความพยายามของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา ได้รับความสนใจจากองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งได้เข้ามาหนุนช่วย ทั้งการเป็นที่ปรึกษา แนะนำ การให้ข้อมูลด้านสิทธิของชุมชน สถานการณ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้บริโภค นักเรียน นักศึกษา นักการเมือง และสื่อมวลชน เมื่อมีการนำเสนอข่าวสารการเรียกร้องสิทธิของชุมชนอย่างกว้างขวาง และต่อเนื่อง ทำให้ปัญหาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางถูกเผยแพร่สู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสาธารณชน หลายหน่วยงานได้เข้ามาตรวจสอบพื้นที่ สืบหาข้อมูลสภาพปัญหา สถานการณ์ความเคลื่อนไหวต่างๆ ของชุมชน มีการจัดประชุมสัมมนาเพื่อรับทราบสถานการณ์ปัญหา แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน ของชุมชนที่มีปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง และองค์กรต่างๆ เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จึงทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องร่วมกันในรูปแบบกลุ่ม และเครือข่าย

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการสร้างเครือข่าย และการผลักดันในระดับนโยบาย (พ.ศ. 2544 – 2547)

จากการแก้ไขปัญหาแบบต่างคนต่างทำ ชุมชนได้พบว่ากระบวนการเรียกร้องดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากไม่มีการดำเนินการใดๆ อย่างเป็นทางการ ทั้งจากผู้ประกอบการสวนส้ม และหน่วยงานของรัฐ ในการแก้ไขปัญหาและผลกระทบของชุมชน แกนนำของชุมชนเริ่มตระหนักว่าการรอคอยให้ผู้มีอำนาจเข้ามาจัดการกับปัญหาของชุมชนนั้น มีความเป็นไปได้น้อย อีกทั้งปัญหาการทำลายทรัพยากรของชุมชนที่นับวันจะทวีความรุนแรง และขยายอาณาเขตเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ข้อเสนอ ข้อเรียกร้องของชุมชนที่ไม่ได้รับคำตอบ ทำให้คนในชุมชนเริ่มท้อแท้หมดกำลังใจ และไม่เชื่อมั่นในกระบวนการของรัฐ ก็จะยิ่งซ้ำเติมให้ชุมชนพบกับความติดขัดในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง

ชุมชนจึงได้หาแนวทางในการขับเคลื่อนกระบวนการ โดยมีแนวคิดในการประสานให้แต่ละชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากกิจการสวนส้ม ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ได้มารวมตัวกัน เพื่อศึกษาข้อมูลวิเคราะห์ปัญหา ตลอดจนกำหนดแนวทางในการขับเคลื่อนกระบวนการต่างๆ ร่วมกัน เนื่องจากบทเรียนที่ผ่านมา แต่ละชุมชนดำเนินการตามวิถีทางของตน ขาดการเชื่อมประสานระหว่างกัน ทำให้ขาดพลังในการต่อรอง ทั้งกับผู้ประกอบการสวนส้ม และหน่วยงานของภาครัฐที่จะเข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาและผลกระทบให้กับชุมชน

ตัวแทนของแต่ละชุมชน จึงได้ร่วมกันจัดตั้ง “เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ” ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆ ของชุมชน รวมไปถึงการร่วมกันรักษาสีทิวทัศน์ในชุมชนที่พึงมีตามกฎหมาย โดยชาวบ้านได้เลือกเจ้าอาวาสวัดคลองศิลา ซึ่งเป็นประธานกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง มาเป็นประธานเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 จนถึงปัจจุบัน โดยใช้วัดคลองศิลา ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นศูนย์ประสานงานของเครือข่าย ทั้งนี้เพราะเป็นจุดศูนย์กลางระหว่าง 3 อำเภอ ก่อให้เกิดความสะดวกในการติดต่อนัดหมาย การประสานงาน การประชุมปรึกษา และการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม อีกด้วย

ชุมชนที่ร่วมจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ประกอบไปด้วย

1. บ้านสันทรายคองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง
2. บ้านใหม่คองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง
3. บ้านหนองบัวงาม ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เมาะ
4. บ้านหัวฝาย ตำบลดงเย็น อำเภอไชยปราการ
5. บ้านแม่ฮ่าง ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เมาะ

6. บ้านแม่สาว ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เอย
7. บ้านล่องอ้อ ตำบลแม่สุ่น อำเภอฝาง
8. บ้านใหม่กองทราย ตำบลสันตน์หมือ อำเภอแม่เอย

เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง แบ่งคณะทำงานเป็น 3 อำเภอ โดยคณะทำงานในแต่ละอำเภอ ประกอบด้วยประชาชนในพื้นที่ เช่น เกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน เยาวชน หมอเมือง อาสาสมัคร สาธารณสุข ผู้อาวุโส ข้าราชการเกษียณ มัคทายก(ปุ่จารย์วัด) ไวยาวัจกร(แก้ววัด) หลายชุมชนมีผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เข้าร่วมด้วย ทั้งนี้ คณะทำงานในแต่ละอำเภอจะมีความแตกต่างหลากหลายกันไปด้วยวัย และอาชีพ โดยการเข้าเป็น คณะทำงานของเครือข่ายนี้ จะเกิดจากจิตสำนึก และความสมัครใจของชาวบ้านแต่ละคน แต่ละครัวเรือน ไม่มีการบังคับ หรือกีดกันใดๆ

นอกจากนี้คณะทำงานทั้ง 3 อำเภอทุกชุด ได้มีพระสงฆ์เข้าร่วมเป็นคณะทำงานด้วย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก เจ้าอาวาส ได้จัดกิจกรรมการบวชป่าร่วมกับชุมชน ทำให้สามารถรักษาผืนป่าของชุมชนเอาไว้ได้ ซึ่งทางคณะสงฆ์ได้เล็งเห็นความสำคัญ จึงได้ให้การสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าของพระอธิการเอนก พร้อมทั้งได้สานต่อเจตนารมณ์นี้ ด้วยการเผยแพร่แนวคิดและสนับสนุนกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในนามของ “กลุ่มสังฆะพัฒนาลุ่มน้ำฝาง” กระบวนการต่อสู้เพื่อสิ่งแวดล้อมของประชาชนในลุ่มน้ำฝาง จึงมีพระภิกษุสงฆ์เข้ามาเป็นแนวร่วม เหตุผลสำคัญอีกประการคือ มีการขยายพื้นที่สวนส้มรุกเข้าไปถึงเขตธรณีสงฆ์ โดยเฉพาะสำนักสงฆ์ที่อยู่ในป่า มีการหว่านล้อม และขู่เชิญให้พระสงฆ์ขายที่ให้กับเจ้าของสวนส้ม หรือไม่ก็ย้ายสำนักสงฆ์ออกไปตั้งที่อื่น

หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูลข่าวสาร การประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน สื่อมวลชน ให้คำปรึกษาในกระบวนการดำเนินการ และแนวทางในการแก้ไขปัญหา กับชาวบ้านมาตลอด คือ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่สถาบันการศึกษา รวมทั้งเจ้าหน้าที่จากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งได้เข้ามาให้ความรู้ด้านสิทธิของบุคคล ชุมชน และกฎหมาย โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ในพ.ศ.2545 สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข และองค์กรพัฒนาเอกชน ได้สนับสนุนให้ชาวบ้านเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ศึกษาข้อมูล และผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน โดยใช้ชื่อว่า “โครงการวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตและการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการทำพืชเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง” ซึ่งชาวบ้านจะรับหน้าที่เป็นผู้วิจัย และเจ้าหน้าที่ของ

องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นผู้ช่วยนักวิจัย โดยมีขอบเขตพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอฝาง อำเภอแม่ฮาด และอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 8 ตำบล 12 หมู่บ้าน

งานวิจัยดังกล่าวเกิดขึ้น เพราะปัญหาจากสวนส้มส่งผลกระทบต่อชุมชนเป็นเวลานาน สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในการกำหนดนโยบายต่างๆ ของรัฐ ที่ไม่ให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม แม้ว่าชุมชนอาจเป็นผู้เสียผลประโยชน์ก็ตาม อีกทั้งกรณีผลกระทบกับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จากกิจการสวนส้มอย่างรุนแรงนั้น กลับเป็นประเด็นที่สาธารณชนรับรู้้น้อยมาก คนในชุมชนที่ได้รับผลกระทบก็ยังไม่อาจทราบได้ว่า หน่วยงานเบื้องบนจะดำเนินการอย่างไรกับอนาคตของชาวบ้าน หากรัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตน ผลกระทบก็จะไม่เกิดขึ้น หรือหากเกิดขึ้นก็จะไม่รุนแรงเช่นนี้

การศึกษาวิจัยจากโครงการนี้ ทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริง มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ มีหลักฐานที่ชัดเจน เพื่ออ้างความชอบธรรมในการเรียกร้องของชาวบ้าน เป็นการยืนยันต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เห็นความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขและเข้ามาดำเนินการกับปัญหาอย่างจริงจัง งานวิจัยดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการในการศึกษาวิจัย ทั้งการคิดค้นแบบสอบถาม การเข้าไปสัมภาษณ์ เก็บข้อมูลตามชุมชนต่างๆ ที่เป็นพื้นที่เป้าหมาย เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ทักษะและประสบการณ์ให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่งด้วย

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ทางเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ได้เสนอต่อคณะรัฐมนตรี ในรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เสนอต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหาสวนส้ม ซึ่งมีรองผู้ว่าราชการ จังหวัดเชียงใหม่เป็นประธาน รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

จากการสัมภาษณ์แกนนำเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ และ เอกสารที่ทางเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ได้เก็บรวบรวมไว้บางส่วนนั้น พบว่าเครือข่ายได้ร่วมกันดำเนินการเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนี้

1. ตัวแทนเครือข่ายนำเสนอข้อมูลปัญหาและผลกระทบของชุมชน จากกิจการสวนส้มสู่สาธารณชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในเวทีการประชุมต่างๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ ชุมชนได้ทำการเก็บรวบรวมหลักฐานข้อมูลผลกระทบจากกิจการสวนส้ม เช่น รูปถ่ายกระป๋องสารเคมีที่ถูกทิ้งไว้ตามแหล่งน้ำ ปลาตายลอยเกลื่อนในหนองน้ำ การลักลอบสูบน้ำจากลำเหมืองสาธารณะ การปิดเส้นทางสาธารณะ การปิดล้อมหนองน้ำสาธารณะ และการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน ป่าต้นน้ำ เป็นต้น เพื่อประกอบข้อมูลผลกระทบต่อชุมชน ร้องเรียนต่อหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อเรียกร้องให้เข้ามาดูแล แก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ได้แก่ คณะวุฒิสมาชิก (สว.สัญจรเชียงใหม่) เวที อนุรักษ์เรื่องเมือง

เชียงใหม่ เวทีรับฟังความคิดเห็น “การประกาศใช้พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมตามข้อเสนอจากคณะกรรมการแก้ไขปัญหา ตามมติ คณะรัฐมนตรี” ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

2. ยื่นหนังสือร้องเรียนต่อหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2546 ที่ จ. เชียงใหม่ นายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี ที่กระทรวงสาธารณสุข อธิบดีกรมควบคุมมลพิษ อธิบดีกรมป่าไม้ ประธานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมวุฒิสภา (พลเอกหาญ ลีลาพันธ์) และ อธิบดีกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น

3. ประธานนายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้าตรวจเยี่ยมพื้นที่ วันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2546 หลังจากการเข้าตรวจสอบพื้นที่ของ นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้พิจารณาเรื่องดังกล่าว และสั่งการให้ส่วนราชการจังหวัดเชียงใหม่ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบปัญหา อันเนื่องมาจากกิจการสวนส้ม เช่นปัญหาหมอกพิษ การบุกรุกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ปัญหาแรงงานต่างด้าว ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งปัญหาเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับกระทรวงหลายกระทรวง ทั้งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย เรื่องการใช้แรงงานไร้สัญชาติที่หลบหนีเข้าเมืองจากประเทศพม่า รวมทั้งกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผู้ที่เข้าร่วมทำงานในคณะกรรมการจึงมาจากหลายฝ่าย จากทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจหน้าที่ รวมทั้งประชาชน และหน่วยงานเอกชน นักวิชาการ ซึ่งตัวแทนชาวบ้านได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ และคณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาสวนส้มตามที่จังหวัดได้แต่งตั้งขึ้น

คณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาสวนส้ม ที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน เสนอให้ทางจังหวัด แต่งตั้งคณะทำงานแก้ไขปัญหาสวนส้มขึ้นมา 6 ชุด ดังนี้

ชุดที่ 1 คณะทำงานศึกษาผลกระทบจากการประกอบกิจการสวนส้มที่มีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เพื่อประกาศให้กิจการสวนส้มเป็นกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ

ชุดที่ 2 คณะทำงานเพื่อประกาศพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

ชุดที่ 3 คณะทำงานเพื่อเร่งรัดการพิสูจน์สิทธิในที่ดิน และดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

ชุดที่ 4 คณะทำงานจัดระเบียบการใช้ที่ดินในพื้นที่สูงหรือพื้นที่อนุรักษ์

ชุดที่ 5 คณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาแรงงานต่างด้าว

ชุดที่ 6 คณะทำงานเพื่อพิจารณาผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิต

ซึ่งแกนนำเครือข่าย เล่าให้กับผู้วิจัยว่า รัฐมนตรีประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ ได้ลงมาเยี่ยมชาวบ้าน และรับเรื่องผลกระทบจากสวนส้ม ได้จัดให้มีการดำเนินการแก้ไขปัญหาสวนส้ม โดยมี

ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่เป็นประธาน และให้จับเคลื่อนแก้ไขปัญหายุ่งยากได้ขณะทำงาน ทั้ง 6 ชุด ได้มีการประชุม และลงเก็บข้อมูลในพื้นที่หลายครั้ง แต่ขณะทำงานบางชุดยังไม่ได้มีความเคลื่อนไหวอย่างไร ถึงกระนั้นในช่วงที่นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ ยังอยู่ในตำแหน่งรัฐมนตรี นั้น ขณะทำงานทั้ง 6 ชุดยังสามารถจับเคลื่อนไปได้ แม้จะมีความล่าช้าก็ตามที

แต่หลังจากนั้น คุณหญิงสุภารัตน์ เกษราพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ได้มีคำสั่งให้ยกเลิก ขณะทำงานชุดที่ 1 เพื่อประกาศกิจการสวนส้มเป็นกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ และตอนนั้นรัฐมนตรีช่วยกระทรวงมหาดไทย คุณประมวล รุจนเสรี ได้มาเปิดงาน “วันส้มสายน้ำผึ้ง” ที่อำเภอฝาง ได้ประกาศในตอนเปิดงานว่า “ถ้าหากใครกินส้มแล้วตายให้ไปปรับเงินที่ ร.ม.ค. ประพัฒน์ จำนวน 1,000,000 บาทได้เลย” ซึ่งข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าในขณะรัฐมนตรียังไม่เห็นความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนเลยแม้แต่น้อย

ปัญหาในการทำงาน

หลังจากมีการแต่งตั้งคณะทำงานแก้ไขปัญหาสวนส้ม เป็นช่วงที่ราคาส้มในตลาดลดลงจาก กิโลกรัมละ 30 – 40 บาท เหลือเพียง 10 – 15 บาทต่อกิโลกรัม ทำให้ผู้ประกอบการสวนส้มรายใหญ่ และชาวบ้านที่ปลูกส้ม เข้าใจว่าตัวแทนชาวบ้านที่เข้าไปเป็นคณะทำงานแก้ไขปัญหาสวนส้ม เป็นต้นเหตุทำให้ราคาส้มตก จึงมีความโกรธแค้น และยังมีท่าทีประสงคร้ายต่อคณะทำงาน มีการข่มขู่คุกคามตัวแทนชาวบ้าน รวมไปถึงครอบครัว และญาติพี่น้องอีกด้วย ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐก็วางตัวไม่เป็นกลาง ทางคณะทำงานตัวแทนชาวบ้าน ได้เล่าสถานการณ์ในพื้นที่ให้ประธานคณะกรรมการแก้ไขปัญหาสวนส้มทราบในที่ประชุมใหญ่ และขอให้ท่านลงพื้นที่เพื่อประชุมทำความเข้าใจกับผู้ประกอบการ แต่ก็ไม่ได้รับการตอบรับ ชาวบ้านจึงได้ส่งหนังสือไปยัง ร.ม.ค. ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ เพื่อขอให้สั่งการมาทางจังหวัด ให้ลงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่มีการดำเนินการใดๆ

ซึ่งเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ กล่าวถึงปัญหาในการทำงานว่า “ชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องกฎหมาย เมื่อมีคนเข้าไปตัดไม้ บุกรุกพื้นที่ป่า เราจะไปห้ามเขาว่าไม่ให้ตัด หมูบ้านเรามีการตั้งกฎ ระเบียบของชุมชนเอาไว้ ทุกคนต้องทำตาม เขาก็อ้างว่ากฎ ระเบียบที่เราตั้งขึ้นกฎหมายไม่รองรับหรอก ว่าถ้าเราแน่จริงก็ไปจับเขาสิ เราไม่รู้กฎหมายเลยเถียงเขาไม่ได้ ทั้งที่ความจริงเป็นสิทธิของชุมชนตามรัฐธรรมนูญ เมื่อชุมชนได้รับผลกระทบ เรามีสิทธิ์จะเรียกร้องให้มีการแก้ไขขอความเป็นธรรม ปัจจุบันนี้ หลังจากองค์กรต่างๆ ได้เข้ามาให้ความรู้ ให้ข้อมูลกับชาวบ้านทำให้เราได้รู้สิทธิ หน้าที่ของตนเองมากขึ้น และมีกำลังใจในการต่อสู้ ว่าเราได้ทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว นอกจากนี้ ปัญหาที่สำคัญอีกอย่างคือ ทุนทรัพย์ เพราะในการทำกิจกรรมแต่ละครั้ง ต้องใช้เงิน ไหนจะเป็นค่าน้ำมันรถในการเดินทาง ค่าเอกสาร วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งค่าอาหารอีก ชาวบ้านต่างก็ไม่มีเงิน ต้องใช้ชีวิตีเรียไรกัน หน้าซ้ำบางครั้งที่การจะไปยื่นหนังสือ การไปร่วมเวทีเพื่อนำเสนอปัญหา

ก็ต้องมีการประชุมเตรียมข้อมูล และต้องเดินทางไปในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินทางนาน เพราะอำเภอฝางอยู่ไกล ทำให้ชาวบ้านที่เป็นตัวแทนต้องเสียเวลาทำมาหากิน และหากต้องไปบ่อยๆ ครอบครัวไม่เข้าใจก็จะทำให้มีปัญหาเกิดขึ้นในครอบครัวอีก ”

แกนนำเครือข่าย กล่าวถึงการสนับสนุนขององค์กรภายนอกว่า “ ก่อนหน้านี้กระบวนการของชาวบ้านเดินไปอย่างโดดเดี่ยว ไม่ได้ได้รับความสนใจ ช่วยเหลือ จากหน่วยงานใดๆ จนกระทั่งปี พ.ศ.2543 มีองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาศึกษาข้อมูลการใช้สารเคมีทางการเกษตรในพืชเศรษฐกิจ และส่งเสริมเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ซึ่งได้ให้ความรู้เกี่ยวกับสารเคมี และการทำเกษตรอินทรีย์ สนับสนุนให้ชาวบ้านทำวิจัยผลกระทบทางสุขภาพจากสวนส้ม และได้รู้จักกับผู้ประสานงานองค์กรพัฒนาชุมชน อีกองค์กรหนึ่งที่ดำเนินงานด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภาคเหนือ ได้ให้คำปรึกษาแนะนำเรื่องต่างๆ ทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการต่อสู้เรียกร้อง กระทั่งปัจจุบัน มีหน่วยงานที่เข้ามาให้การสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง แต่ชาวบ้านก็ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการเขียนรายงาน ระบบบัญชี หรือการบริหารจัดการด้านเอกสารต่างๆ ซึ่งก็มีเจ้าหน้าที่คอยช่วยเหลือ ให้คำแนะนำโดยตลอด จนกระทั่งปัจจุบันมีหน่วยงานทั้งภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายและชุมชนต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศได้มาเยี่ยมชม ให้กำลังใจ และยื่นมือมาช่วยเหลือกับเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝางอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนมีกำลังใจที่จะต่อสู้ต่อไป และมั่นใจว่ากระบวนการของเราได้ดำเนินการมาถูกทางแล้ว”

แม้การแก้ปัญหาในระดับนโยบาย และการแก้ไขกฎหมายส่วนกลางขับเคลื่อนไปอย่างเชื่องช้า และหยุดชะงักลงในบางช่วงเวลา ด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนตำแหน่งในคณะรัฐมนตรี การเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศ ดังเหตุการณ์การลาออกของนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร และการทำรัฐประหาร เงื่อนไขด้านการเมืองจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ไม่สามารถขับเคลื่อนกระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไปได้

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางยังคงแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาและความเดือดร้อนในท้องถิ่นของตนต่อไป เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ จึงได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบในการเคลื่อนไหวโดยการเขียนโครงการป้องกันและแก้ไขปัญหา ยื่นเสนอต่อองค์กรแหล่งทุนเพื่อดำเนินการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้องค์กรชาวบ้านเกิดความเข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการแก้ไขปัญหาของตนเอง ขณะเดียวกันก็แสวงหาความร่วมมือจากองค์กรอื่นๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ในส่วนขององค์กรที่เกี่ยวกับสุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม ผู้บริโภค สาธารณชน สื่อมวลชน เพื่อให้เกิดการบูรณาการในการแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม

กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงการเรียนรู้และพึ่งพาตนเอง (พ.ศ. 2548 – ปัจจุบัน)

การขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชนในระดับนโยบาย ที่ต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากปัจจัยทางการเมือง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐมนตรีที่รับผิดชอบงานด้านการจัดการปัญหาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง และการเปลี่ยนแปลงนโยบายของผู้นำกระทรวงคนใหม่ ส่งผลให้คณะทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ได้จัดตั้งขึ้น ขาดการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง หรือคณะทำงานบางชุดยังไม่ได้มีการดำเนินการใดๆ กอปรกับการขาดรัฐบาลที่มีเสถียรภาพในช่วงของการรัฐประหาร การผลักดันด้านนโยบายจึงต้องหยุดลงด้วย ชุมชนจึงได้ปรับกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร โดยการพึ่งพาตนเองด้วยการดำเนินกิจกรรมที่เน้นการเรียนรู้ การปลูกฝังอุดมการณ์ และสร้างจิตสำนึก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เข้มแข็ง เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่เป็นรูปธรรม และยั่งยืน

โดยรูปแบบของกิจกรรม โครงการที่ชุมชนใช้ในกระบวนการเรียกร้องสิทธิในช่วงเวลานี้ ได้แก่

1. การจัดเวทีชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ เพื่อระดมความคิด และแสวงหาหนทางแก้ไขโดยชุมชน การจัดสัมมนาย่อย หรือเวทีวิชาการ หากมีนักวิชาการเข้ามาให้ความรู้ เช่น จัดเวที เรื่อง การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน จัดมหกรรมรวม 3 อำเภอ เพื่อสังเคราะห์ปัญหาผลกระทบและแนวทางแก้ไข

2. การร่วมมือกับองค์กรภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐ เอกชน โรงพยาบาล สถานศึกษา รวมทั้งส่วนราชการทั้ง 3 อำเภอ ร่วมกันจัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น อวยตวันวังปลาสืบชะตาแม่น้ำฝาง ที่สะพานข้ามแม่น้ำฝาง บ้านสันทรายคองน้อย โดยได้ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั้ง 3 อำเภอเข้าร่วมกิจกรรม อันประกอบด้วย พิธีสงฆ์ พิธีสืบชะตาแบบล้านนา กิจกรรมการประกวดวาดภาพของเด็กนักเรียน นิทรรศการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การแสดงของเยาวชน เช่น ขบวนแห่กลองหลวง การตีกลองสะบัดไชย การฟ้อนดาบ เป็นต้น

งานมหกรรมการมีส่วนร่วมเครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำฝางขึ้น ณ บริเวณหนองก้ออดหอธรรม หมู่ 6 บ้านสันทรายคองน้อย ต.เวียง อ.แม่เฒ่า จ.เชียงใหม่ โดยได้รับเกียรติจาก พลเอกหาญ ลีลานนท์ (ประธานคณะอนุกรรมการรับเรื่องราวร้องทุกข์ในคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมวุฒิสภา) มาเป็นประธานพิธี และยังได้เชิญนายอำเภอฝางมาเป็นประธานจัดงานใน

ครั้งนี้ด้วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชนลุ่มน้ำฝาง และเพื่อ ป้องกันการบุกรุกหนองน้ำสาธารณะจากนายทุนสวนส้ม

จัดกิจกรรมโครงการ เยาวชนสานใจด้านภัยสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำฝาง ณ โรงเรียนบ้าน โละ ต.สันตน์หมือ อ.แม่สาย จ.เชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาความรู้ของเยาวชนและเพื่อ เป็นการบ่มเพาะเมล็ดพันธุ์สีเขียวขึ้นมาสืบสานงานด้านการอนุรักษ์ จากรุ่นสู่รุ่น โดยได้รับเกียรติ จาก ประธานสภาวัฒนธรรม กำนัน มาร่วมงาน เจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลมาให้ความรู้เรื่อง เกี่ยวกับสุขภาพ และองค์กรพัฒนาเอกชน มาให้ความรู้เรื่องพิษภัยของสารเคมีสังเคราะห์ ทางการเกษตร ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนที่มีความรู้เรื่องระบบเหมืองฝายสายน้ำ มาให้ความรู้เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการน้ำ โดยโครงการนี้จะจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ตลอดทั้งปี

3. การฟื้นฟูองค์ความรู้พื้นบ้านที่เกี่ยวกับสุขภาพ เพื่อเป็นการป้องกัน ดูแล รักษาสุขภาพ ของคนในชุมชน สืบเนื่องมาจากการได้รับผลกระทบจากสวนส้ม โดยมีการจัดอบรมให้ความรู้ เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาโรค การผลิตยา การอบรมหมอเมือง โดยใช้ทรัพยากรบุคคลและวัตถุดิบที่มี ในท้องถิ่น

อีกกิจกรรมหนึ่งที่มีการฟื้นฟู และดำเนินการอย่างจริงจังครอบคลุมทั่วพื้นที่ 3 อำเภอ ก็คือ การฟื้นฟูระบบเหมืองฝายแบบโบราณขึ้น หรือที่เรียกว่า ฝายแมว (Check Dam) จุดเริ่มต้นของฝาย แมวขึ้นเกิดจาก

4. การจัดทำฐานข้อมูลของพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดยเฉพาะข้อมูลชุมชนที่ได้รับผลกระทบจาก กิจกรรมสวนส้มขนาดใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่เป้าหมาย 19 ตำบล 3 เทศบาล โดยความร่วมมือของกลุ่ม เยาวชนลุ่มน้ำฝาง และกลุ่มนักวิจัยชาวบ้าน

5. การไปศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์จากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในการ รวมกลุ่ม เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน รวมทั้งกลุ่มที่มีดำเนินการด้าน ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง เช่น ชุมชนบ้านสามขา อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง โดยได้แลกเปลี่ยน แนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากร การวิจัยหนี้สิน การศึกษาดูงานระบบเกษตรอินทรีย์ กับกลุ่มเกษตร จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มคนหลากหลายทั้งในและนอกพื้นที่ เช่น กลุ่มผู้บริโภครวม กลุ่มนักเรียนในเมืองเชียงใหม่ นักศึกษาจากประเทศญี่ปุ่น นักวิชาการ ชุมชนและ องค์กรต่างๆ ได้เข้ามาแลกเปลี่ยนข้อมูล แนวคิด กระบวนการเรียกร้องต่างๆ กับชุมชน พร้อมทั้งได้ เข้าไปดูพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบอีกด้วย

แกนนำเครือข่ายยังได้เข้ารับการอบรมเรื่อง สิทธิการจัดการทรัพยากรที่ดินโดยประชาชนที่ เป็นธรรม โดยสมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน(สสส.) คณะอนุกรรมการสิทธิในการจัดการ ทรัพยากรที่ดินและป่า ในคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ขบวนการ

ประชาชน ชุมชน เครือข่ายมีความรู้ ที่จะก่อให้เกิดความเข้มแข็ง มีศักยภาพที่จะมีส่วนร่วมในการใช้ และปกป้องสิทธิของตนในการจัดการทรัพยากรที่ดินและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดสิทธิมนุษยชนและมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่ดิน นโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรที่ดิน และสถานการณ์ด้านการจัดการทรัพยากรที่ดิน

6. การจัดตั้ง กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ เพื่อเพาะปลูกพืชผักในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งไม่ใช่สารเคมีในการผลิต ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ใช้เมล็ดพันธุ์และองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการ อีกทั้งมีระบบการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับธรรมชาติ และคำนึงถึงความสมดุลในระบบนิเวศ การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์นี้ นอกจากจะลดต้นทุนการผลิต ลดการพึ่งพาองค์ความรู้จากภายนอก ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังลดปัญหาด้านสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภคจากอันตรายของสารเคมีทางการเกษตร และเพื่อเป็นแนวทางในการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรของชุมชน และชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งกิจการสวนส้มขนาดใหญ่ด้วย

ปัจจุบันเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ยังคงมุ่งมั่นในอุดมการณ์ที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเน้นที่จะใช้กระบวนการเรียนรู้ และการสร้างความเข้มแข็ง และแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน มากกว่าที่จะพึ่งพาองค์การภายนอก เนื่องจากกระบวนการเรียกร้องสิทธิที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนตระหนักว่าการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชน การสร้างพลังให้กับชุมชน ย่อมจะเป็นเกราะป้องกันให้กับชุมชนมากกว่าที่จะพึ่งพาผู้อื่น เพราะคนในชุมชนย่อมที่จะหวงแหนชุมชนของตนมากกว่าบุคคลภายนอก ทั้งนี้ ก็ยังมีการประสานกับองค์กรพันธมิตรภายนอกอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ร่วมกัน

5.3 วิธีการที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับหลายชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เร่งเร้าให้ชุมชนต้องหาวิธีการในการจัดการและแก้ไข ตามวิถีทางของตนเองที่จะสามารถกระทำได้ ก่อนที่ปัญหาต่างๆ จะขยายตัวก่อผลกระทบที่รุนแรง จนยากเกินกว่าจะแก้ไขได้ กระบวนการของชุมชนจึงดำเนินไปใน 2 ระดับ คือ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในส่วนของชุมชนเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนจากผลกระทบ และการเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดำเนินการ เพื่อกำหนดให้มีแผนนโยบาย และมาตรการที่มีประสิทธิภาพ ในการจัดการกับปัญหาอย่างยั่งยืน ในระดับชาติ โดยไม่ได้จำกัดเพียงของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เท่านั้น

ทั้งนี้กระบวนการดำเนินการของชุมชนยังเป็นที่ไปใน 2 ลักษณะ คือ การป้องกัน โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อป้องกัน ระบาดระว่างไม่ให้เกิดการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชนจนเกินขีดจำกัด อีกลักษณะหนึ่ง คือ การแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นการดำเนินการเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น และระดับชาติ เพื่อให้มีแนวทางการแก้ไขที่ชัดเจน เป็นรูปธรรม มีมาตรการจัดการที่มีประสิทธิภาพ และครอบคลุมปัญหาของชุมชนในทุกด้าน

การขับเคลื่อนกระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมา โดยในสถานการณ์ปกติ แกนนำและชาวบ้านก็จะดำรงชีวิตประจำวันตามปกติ เมื่อมีการจัดเวทีขององค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวแทนของชุมชน และเครือข่ายก็จะเข้าร่วม ในส่วนของการประชุมนั้น เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝางจะมีการประชุมเป็นประจำทุกเดือน เพื่อติดตามสถานการณ์ และหาแนวทางในการขับเคลื่อนร่วมกัน ส่วนการรวมตัวเพื่อเคลื่อนไหวต่อต้านนั้น ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ปัญหาของแต่ละชุมชน โดยชุมชนจะประชุมปรึกษา เพื่อหาข้อตกลง และวิธีการในการจัดการกับปัญหาตามสภาพการณ์ในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งในส่วนของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ นั้น ไม่มีแนวทางในการขับเคลื่อนกระบวนการ ด้วยมาตรการที่ใช้ความรุนแรง โดยกระบวนการดำเนินงานของเครือข่าย เน้นให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ในทุกกลุ่ม ทั้งเด็กนักเรียน เยาวชน กลุ่มแม่บ้าน ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และคนในชุมชน ทั้งการเรียนรู้จากข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ และกิจกรรมต่างๆ ที่ได้ร่วมกันจัดขึ้น เช่น การจัดเวทีศึกษาปัญหา การศึกษาข้อมูลตามรูปแบบงานวิจัยชาวบ้าน การจัดค่ายเยาวชน การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ การสำรวจพื้นที่ป่า การทำฝายชะลอความชุ่มชื้น เป็นต้น โดยกระบวนการของชุมชน ได้ยึดหลักสันติวิธีในการแก้ไขปัญหา ปราศจากผลประโยชน์แอบแฝงของแกนนำ ก่อให้เกิดความเต็มใจเข้าร่วมกระบวนการโดยปราศจากความระแวง สงสัย เกิดแรงใจที่จะต่อสู้ร่วมกัน อีกทั้งยังแฝงหลักความเชื่อ และองค์ความรู้ดั้งเดิมของชุมชน เพื่อปลูกฝังให้กับคนรุ่นใหม่เกิดความตระหนัก สร้างอุดมการณ์ร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ช่วยยึดโยงให้คนในชุมชนเกิดความศรัทธา และเชื่อมั่น รู้สึกไว้วางใจ เชื่อใจ รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความผูกพัน และเกิดพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน

5.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

1. การระดมพลัง และการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่ม องค์กรในชุมชน ที่มีความหลากหลายทั้ง ผู้นำชุมชน กลุ่มแม่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ และเยาวชน ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือในหลายระดับ นอกเหนือจากผู้นำที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติธรรม

ที่ชาวบ้านให้ความนับถือศรัทธา ท่านยังตั้งมั่นในการปกป้อง ดูแล และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างต่อเนื่อง จริงใจ ปราศจากผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝง กอปรกับความศรัทธาที่ชาวบ้านชนบทมีต่อพระสงฆ์ และพระพุทธศาสนา ท่านเจ้าอาวาสจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในยามทุกข์ร้อนตลอดมา นอกจากนี้แกนนำของเครือข่าย ก็เป็นผู้อาวุโสที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ เป็นผู้นำทางปัญญา มีความรอบรู้ในเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี ฮีตศอยก่อนเก่า ขนบธรรมเนียม ล้วนมาเป็นอย่างดี บางคนก็เป็นผู้นำที่เป็นทางการของชุมชน ด้วยความหลากหลายทางความคิด ประสบการณ์ และบุคลิกของแกนนำแต่ละคน ทำให้เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ มีแกนนำที่เป็นทั้งฝ่ายปลุกระดมให้ชุมชนเกิดความฮึกเหิม มีพลังมุ่งมั่นในการต่อสู้เรียกร้อง บางคนก็จะใช้หลักสันติวิธี สงบเยือกเย็น ทั้งนี้ในบางคราวที่คนในชุมชน หรือแกนนำอาจเกิดบันดาลโทสะ และใช้วิธีการรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ท่านเจ้าอาวาสก็จะเตือนสติให้ใจเย็นลง มีสติ ใช้หลักธรรมะในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่างๆ

เมื่อแกนนำแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็ง แน่วแน่จริงจัง ก็ดึงดูดให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธา จากเดิมที่ชาวบ้านบางส่วนมีความเห็นว่าการอนุรักษ์เป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับตน จนกระทั่งเกิดปัญหาผลกระทบขึ้นกับชุมชน และได้เห็นการทำงานของแกนนำ ผู้คนทุกเพศ ทุกวัย จึงได้เข้าร่วมกระบวนการเรียกร้องสิทธิกับแกนนำเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และมีส่วนร่วมในการดำเนินการอย่างเต็มกำลัง

2. ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ความเป็นเครือญาติ ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติเดียวกัน หรือรู้จักไปมาหาสู่กันเป็นประจำ เมื่อเกิดผลกระทบกับผู้ใดผู้หนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ย่อมมีการรับรู้สถานการณ์ปัญหาร่วมกัน ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจและความต้องการช่วยเหลือซึ่งกัน อีกทั้งการที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันหรือชุมชนใกล้เคียงกัน ย่อมทำให้ได้รับผลกระทบร่วมกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนออกมาขับเคลื่อนกระบวนการต่าง ๆ ร่วมกัน

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน รวมทั้งความเชื่อ ความศรัทธา ประเพณีพิธีกรรมมาจากวิถีการดำเนินชีวิตที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นการมีศูนย์รวมของกิจกรรมในชุมชนคือวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการชักจูงการร่วมมือร่วมใจในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทำให้ชาวบ้านที่มาได้พบปะกันเกิดความคุ้นเคยกันและนำมาซึ่งการรวมกลุ่มกันเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของชุมชน

3. กฎ ระเบียบ ข้อตกลงร่วมของคนในชุมชนเดียวกัน หรือ ระหว่างชุมชนหนึ่งกับอีกชุมชนหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีผู้ฝ่าฝืนก็จะต้องมีการลงโทษตามข้อตกลงที่ได้ยอมรับร่วมกัน ตั้งแต่การว่ากล่าวตักเตือน การปรับ และการลงโทษอย่างอื่น เป็นต้น ซึ่งในชุมชนลุ่มน้ำฝางก็มีการตั้ง

กฎระเบียบของชุมชนเอาไว้ เมื่อผู้ประกอบการสวนส้มได้ละเมิดอาจด้วยความรู้ และไม่รู้ก็ตามที่ชุมชนก็ได้พยายามนำเสนอ และบอกกล่าวเพื่อให้เคารพกฎ ระเบียบดังกล่าว ซึ่งถึงแม้กฎ ระเบียบของชุมชนจะไม่ได้ได้รับการรับรองตามหลักกฎหมายของรัฐ แต่ในหลักจริยธรรม สิทธิร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เป็นสิ่งที่ควรตระหนักและให้ความเคารพเฉกเช่นเดียวกับกฎหมายของรัฐ

4. การยึดมั่นต่อภูมิปัญญา ความเชื่อดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ การบวชป่า เป็นต้น

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝายยังคงยึดมั่นในความเชื่อ ความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ ผสานกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การบวชป่า การสืบทอดแม่น้ำ การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย การเลี้ยงฝาย ฝายน้ำ เป็นต้น ฝายจิ๋ว ที่นำไปมัดต้นไม้ในบริเวณป่าอนุรักษ์ได้กลายเป็นเครื่องหมายแสดงที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมีพลัง อำนาจของธรรมชาติ และอาณาเขตหวงห้าม ซึ่งชุมชนเชื่อว่าหากมีใครไปตัดต้นไม้ที่บวชแล้วจะทำให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป หรือเกิดอุปมงคลในชีวิต ทั้งนี้ชุมชนไม่ได้มีข้อห้ามในการเข้าไปเก็บหาของป่ามาใช้ประโยชน์ในครอบครัว แต่อย่างไร การบวชป่าจึงเป็นกุศโลบายที่แยบยลของคนรุ่นก่อน ที่ผสมผสานเอาความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติและความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน เพื่ออนุรักษ์ และคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเอาไว้ ทำให้ป่าค่อยๆ ฟื้นตัว กลับคืนสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์ได้อีกครั้ง ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การเข้าร่วมประเพณีที่สำคัญของชุมชนเน้นประเพณีทางด้านพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา วันออกพรรษาซึ่งจะเน้นกิจกรรมทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ ฟังธรรม ปล่อยนก ปล่อยปลา ยังมีการปลูกต้นไม้ การบวชป่า การสืบทอดดิน น้ำ ป่า นอกจากจะเป็นการต่ออายุของทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้แล้ว ยังป้องกันมิให้คนมาทำลาย และยังเป็นการได้พบปะพูดคุยของคนในชุมชนเรื่องต่างๆ รวมถึงการเป็นการประยุกต์ใช้พิธีกรรมเพื่อแก้ไขสถานการณ์ในใหม่เพราะการให้การออกกฎระเบียบอาจมีคนฝ่าฝืนแต่การนำเอาความเชื่อและศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับคนจะกลัวไม่กล้าทำผิด พิธีกรรมความเชื่อจึงเป็นส่วนในการสนับสนุนให้องค์กรมีการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น พิธีกรรมสืบทอดดิน น้ำ ป่า สามารถสร้างจิตสำนึกร่วมกันในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยความเชื่อดั้งเดิมของศาสนา การให้คุณค่าและเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติและมีการศึกษาดูงานเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเพิ่มความรู้ให้แก่กลุ่ม ส่วนประเพณีพื้นบ้าน ได้แก่ งานสงกรานต์ งานลอยกระทง

งานปอยหลวง ก็จะมีรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมของชุมชนเองหรือระหว่างชุมชนทำให้มีการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

5. การมีอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันของคนในชุมชน นอกเหนือจากความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนแล้ว ชุมชนยังได้แสดงเจตนารมณ์ที่แน่วแน่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน ดังกรณีของบ้านสันทรายคองน้อย ที่ทุกกลุ่มในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงได้ร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ป่ามาโดยตลอด อีกทั้งยังมีการขยายแนวคิด ไปยังชุมชนอื่น หรือไปสู่เด็ก เยาวชนพื้นที่

ทำให้เยาวชนเข้ามามีบทบาทในการสืบสานอุดมการณ์ของชุมชน และเครือข่ายการที่เยาวชนได้เข้าร่วมในการจัดกิจกรรมของแต่ละชุมชน เพราะเยาวชนเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในสังคมที่ช่วยเหลือ ติดต่อประสานงาน เช่น การติดต่อกับชุมชนอื่นซึ่งเยาวชนมีความคล่องตัวมาก หรืองานที่ผู้ใหญ่ทำไม่ได้ เช่น การพิมพ์จดหมาย การส่งข่าว เยาวชนบางคนมีความคุ้นเคยกับผู้นำหรือเป็นญาติ ก็จะขอแรงให้หัวหน้ามาช่วยงาน และมักจะมีการชักชวนเพื่อนที่รู้จักสนิทสนมมาช่วยงานด้วย เมื่อมีจำนวนคนมากขึ้นก็กลายเป็นกลุ่มขึ้น เมื่อเสร็จงานแล้วก็จะแยกย้ายกันไปหากมีกิจกรรมใหม่ก็จะมารวมตัวกันอีกครั้งหนึ่ง

6. ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทั้ง ดิน น้ำ ป่า อากาศ ผลกระทบด้านสุขภาพ และปัญหาสังคม เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนได้เคลื่อนไหวเรียกร้องให้ภาครัฐเข้ามาดูแลแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง โดยได้เสนอข้อสรุปปัญหาผลกระทบจากสวนส้ม จากผลการวิจัยของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ซึ่งได้เข้ามาทำวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการทำพืชเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำฝาง แยกผลกระทบของชุมชนจากการประกอบกิจการสวนส้มออกเป็น 2 ประเด็น คือ

1. ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2. ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ชุมชนจึงได้แสวงหาแนวทางในการป้องกัน และแก้ไข อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และพัฒนาการจากการเคลื่อนไหวระดับชุมชน จนถึงการรวมกลุ่ม และสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อแก้ไขปัญหาอย่างสันติวิธีและยั่งยืน ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ

- ปัจจัยภายนอก

1. การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และประสบการณ์จากชุมชนอื่นๆ

การศึกษาดูงานในชุมชนต่าง ๆ เช่นกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ บ้านเจดีย์แม่ครัว จ.ลำพูน , การศึกษาดูงานเรื่องป่าชุมชนในเขต อ.เชียงดาว , ไปร่วมเวทีชาวบ้านที่บ้านหินกรูด อ.บ่อนอก จ.ประจวบคีรีขันธ์ , เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเวียงแหง อ.เวียงแหง , ดูงานที่ จ.ฉะเชิงเทรา ผลงานของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเจริญ รวมไปถึงการร่วมงานมหกรรมชนเผ่าที่สถาบันราชภัฏ จ.เชียงราย ร่วมประชุมในฐานะคณะกรรมการโครงการจัดการลุ่มน้ำโขง- กค ตอนบน โดยกรมทรัพยากรน้ำภาค จ.ลำปาง ซึ่งได้เดินทางมาจัดเวทีเรื่องทรัพยากรน้ำที่วัดคลองศิลา สืบเนื่องมาจากกิจกรรมการดูแลรักษาทรัพยากรป่า ดิน น้ำ ของกลุ่ม เป็นต้น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน ในและนอกพื้นที่ ทำให้แกนนำชุมชนเกิดกำลังใจในการต่อสู้เรียกร้องเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน อีกทั้งยังได้เรียนรู้แนวคิด วิธีการของแต่ละชุมชนเพื่อนำมาปรับเปลี่ยนกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนต่อไป

2. นโยบายของรัฐ เช่น นโยบายเกษตรแผนใหม่ นโยบายการค้าเสรี และนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชน มาเป็นเกษตรกรรมสมัยใหม่ และการขยายตัวของเกษตรอุตสาหกรรม ตลอดจนการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการผลิต และทำลายฐานทรัพยากรของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งก็ย่อมที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างเลี่ยงไม่ได้ ชุมชนท้องถิ่นต้องแบกรับภาระที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาที่ล้มเหลวของรัฐ

3. ความร่วมมือจากองค์กรภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชุมชนหรือเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ได้แก่

- สมาชิกเครือข่ายอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง จะเป็นองค์กรหลักในการประสานงานในแต่ละหมู่บ้านตลอดทั้งระดมทรัพยากรปัจจัยที่ต้องใช้รวมทั้งจัดเตรียมสถานที่จัดกิจกรรมต่างๆ และเอื้ออำนวยด้านประสานงานให้บรรลุวัตถุประสงค์

- เครือข่ายสังฆะพัฒนา จะเป็นองค์กรหลักการสนับสนุนและรับผิดชอบกิจกรรมปลูกจิตสำนึกสร้างความตระหนักและพัฒนาด้านสุขภาพจิตใจจิตวิญญาณ อีกทั้งช่วยขับเคลื่อนและประชาสัมพันธ์โครงการให้กว้างขวางให้เป็นที่รู้จักต่อสาธารณชน

- สำนักงานการศึกษานอกโรงเรียน จะเป็นองค์กรช่วยในเรื่องการจัดการขบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

- โรงเรียนในชุมชน จะเป็นองค์กรส่งเสริมสนับสนุนการเข้าร่วมกิจกรรมช่วงพัฒนาของเด็กและเยาวชน

- สาธารณสุขอำเภอ โรงพยาบาลประจำอำเภอ อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ในชุมชน ซึ่งช่วยสนับสนุนกิจกรรมด้านการตรวจสุขภาพ

- องค์กรพัฒนาเอกชนด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นองค์กรสนับสนุนองค์ความรู้และการจัดขบวนการกิจกรรมและเรียนรู้ด้านระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเกษตรอินทรีย์และตลาดทางเลือก รวมทั้งให้คำปรึกษาการดำเนินงานโครงการ

นอกจากนี้องค์กรภาคี ที่หนุนช่วยในกระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชน เช่น

1. คณะสงฆ์อำเภอฝาง
2. สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาค จังหวัดเชียงใหม่
3. เครือข่ายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำฝาง
4. องค์กรบริหารส่วนตำบลเวียง
5. เครือข่ายเหมืองฝายผู้ใช้น้ำฝาง และสายน้ำย่อยอื่นๆ
6. โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิง
7. สถาบันโพธิยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
8. ศูนย์ส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น เชียงใหม่-ลำพูน
9. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พ.อ.ช.)
10. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย
11. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ มุ่งมั่นทำงานแก้ไขปัญหา ตามเจตนาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ผ่านการช่วยเหลือด้านการให้คำปรึกษา บุคลากร สถานที่ วิธีการ จากองค์กรและบุคคลภายนอกที่ได้เข้ามาช่วยเหลือ

สรุปได้ว่า การดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชนที่มีลักษณะเป็นต้นแบบ แบบอย่างการทำงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทำให้ชาวบ้านเรียนรู้ อีกทั้งเยาวชนรุ่นใหม่ได้ซึมซับแบบอย่างต่างๆ ด้วย บทบาทขององค์กรเหล่านี้ที่ให้การสนับสนุนด้านความรู้โดยใช้กิจกรรมต่างๆ เช่น ค่ายเยาวชน การอบรม การเปิดเวทีชาวบ้าน เวทีเยาวชน กิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรม ทำให้การขับเคลื่อนกระบวนการของชุมชนมีเป้าหมาย และรูปแบบที่ชัดเจน

4. ความไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐต่อการจัดการปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากการที่ชุมชนออกมาเรียกร้องสิทธิถูกข่มขู่จากเจ้าหน้าที่รัฐจนอยู่ในพื้นที่ไม่ได้ ทำให้ชุมชนเสื่อมศรัทธาในกระบวนการแก้ไขปัญหาของรัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับท้องถิ่น

ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นกดดันให้ชุมชนพบกับความตึงเครียดในกระบวนการต่อสู้อย่างมาก แต่กระนั้นก็ยังยืนหยัดแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างสันติวิธีเพื่อความเป็นธรรมในสังคมและเพื่อปกป้องสิทธิของชาวบ้าน ปกป้องฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดไว้ให้ถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน

5. การถูกข่มขู่ คุกคามจากผู้มีอิทธิพล ชาวบ้านในพื้นที่รู้ว่า เจ้าของสวนแต่ละรายมีอิทธิพลในระดับพื้นที่ เช่นเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนจังหวัด เป็นนายกเทศมนตรี หรือเป็นสมาชิกสภาเทศบาลตำบล นอกจากนี้ ยังพบว่า เจ้าของสวนส้มรายใหญ่มีสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนักการเมืองหรือข้าราชการในท้องถิ่นผูกโยงกันเป็นเครือข่ายที่แน่นหนา ถึงขนาดมีการพ่วงมาชาวบ้านที่เป็นแกนนำโรงเรียน และมีการลอบยิงแกนนำบ้านหัวฝาย ตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ และการฆาตกรรมพระสุพจน์ สุวโจ แกนนำพระสงฆ์กลุ่มสังฆะพัฒนากลุ่มน้ำฝาง จากเหตุการณ์ดังกล่าวได้บั่นทอนกำลังใจ และทำให้แกนนำหลายคนหวาดผวาส่งผลต่อกระบวนการขับเคลื่อนที่หยุดชะงักลง ถึงกระนั้นกำลังใจและการสนับสนุนจากองค์กรพันธมิตรอื่นๆ ก็ได้ทำให้ชุมชนหยัดยืน ร่วมมือกันในการจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

5.5 ผลที่เกิดกับชุมชนจากการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

กระบวนการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ได้สะท้อนให้เห็นถึงพลังที่เข้มแข็งของชุมชน ในการเข้ามามีส่วนร่วมด้านจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรม ด้วยหลักของจิตสำนึก มโนธรรม จริยธรรม และจารีต ประเพณีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น

- เกิดเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

บทเรียนจากการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว ทั้งในส่วนของประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง การถ่ายทอดประสบการณ์ของชุมชนอื่น ทั้งในและนอกพื้นที่ รวมทั้งข้อมูลข่าวสารต่างๆ นั้น ชุมชนได้นำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงเพื่อหาแนวทาง ยุทธวิธี เพื่อขับเคลื่อนให้กระบวนการเรียกร้องสิทธิดำเนินไปอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจน มีพลังในการต่อรอกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง จึงเกิดการประสานงานเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการในรูปแบบของเครือข่ายกลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นในชุมชนจากกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีดังนี้

1. การอนุรักษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเวียงดั่งอำเภอฝาง

จัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำหัวฝายดงแม่หลักหมื่น

จัดตั้งกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์และห้องเรียนธรรมชาติศึกษา

จัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ

จัดตั้งเครือข่ายผู้ใช้น้ำแม่ น้ำฝาง

จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำฝาง (เวียงคั่ง)

2. เครือข่าย (กลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบ)

กลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ

กลุ่มผู้ใช้น้ำห้วยแม่เหล็กหมื่น (เวียงคั่ง)

กลุ่มเยาวชน 3 อำเภอ

ปัจจุบันทุกองค์ประกอบของเครือข่ายได้พยายามขับเคลื่อน และดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม และครอบคลุมประเด็นปัญหาของสังคม ทั้งนี้เป็นไปในลักษณะของการเสริมสร้างศักยภาพ และความเข้มแข็งของชุมชน พร้อมกับการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชุมชน กับรัฐและสังคม ให้นำมาสู่ความเท่าเทียม ขอมรับความหลากหลายของสังคม และสิทธิร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างเหมาะสม และยั่งยืน

- การแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากกระบวนการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางมาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลานับสิบปี จึงทำให้เกิดการประสานความร่วมมือจากหลายองค์กรที่สำคัญกระบวนการของชุมชนสามารถกระตุ้นให้องค์กรที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายการพัฒนาของประเทศ ได้เขี่ย่อนการดำเนินงานแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งกระบวนการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบายนั้น สามารถลำดับความเป็นมาในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางได้ดังนี้

1. คณะรัฐมนตรีได้มีมติ วันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2547 เรื่อง ปัญหาการใช้สารเคมีของสวนส้มที่อำเภอแม่เมาะ มอบให้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงสาธารณสุข รับไปดูแลและแก้ไขปัญหาการใช้สารเคมีของสวนส้มที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่

2. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ไปตรวจราชการที่จังหวัดเชียงใหม่ และประชุมร่วมกับรองผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ (นายอุดม พัวสกุล) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในเรื่องปัญหาการใช้สารเคมีของสวนส้ม เมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ.2546 ที่ประชุมได้มีความเห็นร่วมกันว่าเห็นควรให้มีการจัดตั้งคณะทำงานในระดับจังหวัด เพื่อทำหน้าที่เร่งรัดติดตามการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

3. วันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2546 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้รายงานต่อคณะรัฐมนตรีในเรื่องปัญหาการใช้สารเคมีของสวนส้ม และผลการประชุมตามข้อ 2. คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติให้มีการดำเนินการด้านต่าง ๆ ให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลา 6 เดือน ดังนี้

- 1) ให้มีการประกาศให้กิจการสวนส้มเป็นกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ตามพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ.2535 (มาตรา 8 และมาตรา 31)
- 2) ให้มีการออกประกาศให้พื้นที่อำเภอแม่เมาะ อำเภอฝาง และอำเภอไชยปราการ เป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (มาตรา 43) และให้มีการจัดทำแผนการจัดการดิน น้ำ และสารเคมีต่าง ๆ ร่วมกับราษฎร
- 3) ให้เร่งรัดพิสูจน์สิทธิในที่ดิน และดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
- 4) ให้พิจารณาเกี่ยวกับการจัดระเบียบการใช้ดินในที่สูง หรือในพื้นที่อนุรักษ์

4. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ให้มีการประชุมเพื่อติดตามผลการดำเนินงานตามมติคณะรัฐมนตรี ณ ศาลากลาง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ.2546 ซึ่งผลการประชุมสามารถสรุปได้ ดังนี้

- 1) ในเรื่องการประกาศให้กิจการสวนส้มเป็นกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ตามพ.ร.บ. สาธารณสุข 2535 (มาตรา 8 และมาตรา 31) นั้น รองสาธารณสุขจังหวัดเชียงใหม่ ได้รายงานว่า เรื่องนี้คณะกรรมการสาธารณสุขเห็นว่ามีข้อมูลไม่เพียงพอ จึงเห็นควรใช้มาตรการอื่น
- 2) การออกประกาศให้พื้นที่อำเภอแม่เมาะ อำเภอฝาง และอำเภอไชยปราการ เป็นพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (มาตรา 43) และให้มีการจัดทำแผนการจัดการดิน น้ำ และสารเคมีต่าง ๆ ร่วมกับราษฎร โดยมีมาตรการแก้ไขปัญหา คือ การกำหนดเขตกันชน (buffer zone) การจัดทำบ่อพักรองรับน้ำชะล้างของสารเคมี กำหนดการแจ้งปริมาณ และชนิดสารเคมีที่ใช้รวมทั้งมาตรการทั่วไปในการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน การเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- 3) การเร่งรัดพิสูจน์สิทธิและจัดระเบียบการใช้ที่ดินบนที่สูง กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ได้ชี้แจงว่า นายกรัฐมนตรีได้สั่งให้ดำเนินการกับผู้บุกรุก และให้ทำแนวเขตป่าไม้ให้ชัดเจน

4) วันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.2546 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้จัดการประชุมหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนจาก กรมอนามัย กรมโยธาธิการและผังเมือง กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กรมควบคุมมลพิษ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อพิจารณาจัดทำแนวทางปฏิบัติทั่วไปเพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมสำหรับสวนส้ม

มติของหน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชนในระดับนโยบายดังกล่าว กลับไม่ได้มีผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ชุมชนจึงได้พยายามแสวงหาแนวทางที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างจริงจัง และยั่งยืน โดยชุมชนได้กำหนดเป้าหมาย ให้ประชาชนคนท้องถิ่นที่อาศัยในพื้นที่ทั้งสามอำเภอ มีสุขภาพดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี (ดินดี น้ำดี ป่าดี อากาศดี) มีรายได้เพียงพอมั่นคง มีสิทธิในการใช้ประโยชน์ และบริหารจัดการทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ และอาหารธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน รวมทั้งปลอดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ทั้ง 3 อำเภอ

นอกจากนี้ชุมชนยังได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาคือ สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ซึ่งเป็นทั้งมาตรการเร่งด่วนเพื่อแก้ไขปัญหาละเอียดเฉพาะหน้า ได้แก่

1. สวนส้มที่ปลูกใหม่และอยู่ติดชุมชน 0 - 300 เมตร ห้ามใช้สารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตรตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป
2. ให้สวนส้มที่มีอยู่เดิมและติดบ้าน 0-300 เมตร ห้ามใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิดตั้งแต่ 1 มกราคม 2547 เป็นต้นไป
3. ให้รัฐบาลจัดหาน้ำดื่ม น้ำใช้ ฟรีแก่ทุกชุมชนที่มีสวนส้มขนาดใหญ่
4. ให้นายทุนปฏิบัติตามข้อบังคับ และระเบียบเหมืองฝายของชุมชนนั้น ๆ อย่างเคร่งครัดตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป
5. ห้ามสวนส้มขนาดใหญ่ตัดไม้ไผ่ไปจากป่าสวนมาทำค้ำส้ม และให้สวนส้มขนาดใหญ่ต้องไปปลูกไม้ทดแทนที่เคยตัดเดิม รวมทั้งต้องบังคับให้เจ้าของสวนส้มปลูกไม้ไผ่มาใช้เองตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป
6. ให้สวนส้มขนาดใหญ่เปิดทางสาธารณะเดิมให้ชาวบ้านผ่านเข้าออกได้สะดวกเพื่อไปสู่ที่สาธารณะทุกแห่ง(ป่า หนองสาธารณะ) เหมือนอดีตที่ผ่านมา
7. ให้ตั้งคณะกรรมการสอบสวนเอาผิดนายทุนและเจ้าหน้าที่ที่ทุจริตปล่อยให้นายทุนบุกรุกที่ป่าเฉลิมพระเกียรติดอยหนองผ่า ต.แม่नावาง อ.แม่เมาะ ป่าอนุรักษ์เวียงดั่ง ต.เวียง อ.ฝางป่าเฉลิมพระเกียรติ ป่าอุทยาน และป่าอนุรักษ์ทุกพื้นที่ของทั้งสามอำเภอ
8. ให้รัฐบาลประกาศพื้นที่ของอำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่เมาะ จ.เชียงใหม่เป็นเขตควบคุมมลพิษ ตามพ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม 2535
9. ให้มีการตรวจสอบเอกสารสิทธิการใช้ที่ดินในพื้นที่ป่า และที่ดินสาธารณะ(ห้วย หนอง คลองบึง) ที่ใช้ทำการเกษตรและสวนส้มขนาดใหญ่อย่างผิดกฎหมาย รวมทั้งนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษ และหากพบว่ามีความผิดจริงให้รัฐบาลยึดที่ดินและสวนส้มนั้นมาจัดสรรให้เกษตรกรรายย่อยที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ทำเป็นระบบเกษตรยั่งยืน โดยจัดตั้งกองทุนสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืน (เพื่อป้องกันการขายสิทธิในอนาคต)

10. ให้มีการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม (EIA) ทางสุขภาพ (HIA) และทางสังคม (SIA) ของทั้งสามอำเภอ

11. ให้มีการฟื้นฟูและทดแทนความเสียหายด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสังคม ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากสวนส้มขนาดใหญ่

ส่วนมาตรการระยะยาวนั้น เป็นการผลักดันในระดับนโยบายของส่วนกลาง เพื่อเป็นแนวทางในการป้องกัน และแก้ไขปัญหาล้างแวดล้อมของประเทศในภาพรวม ได้แก่

1. ให้รัฐบาลประกาศบังคับให้เจ้าของสวนส้มเคมีเชิงเดี่ยวขนาดใหญ่ต้องปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ “สวนส้มในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน(รูปแบบเกษตรอินทรีย์)”

2. ให้รัฐบาลประกาศห้ามนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรที่อันตรายร้ายแรง(1b) ร้ายแรงมาก (1a) และ เอ็นโดซัลแฟน เพื่อลดผลกระทบจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในอนาคต

ถึงแม้ว่า ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จะยังไม่มีมาตรการ และแนวทางในการแก้ไขที่ชัดเจน และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนก็ยังคงปรากฏขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในด้านกลับกันผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนได้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรม ด้านการอนุรักษ์ ปกป้อง ดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ องค์กรภายนอก เป็นการสร้างแนวคิด และกระบวนการทัศน์ใหม่ อีกทั้งยังเป็นการฟื้นฟูองค์ความรู้ของ ชุมชนที่กำลังถูกกลืนกลายจากวัฒนธรรมตะวันตก ให้กลับมามีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีการ ดำรงชีวิตของชุมชน ตลอดจนได้สร้างจิตสำนึก ปลูกฝังอุดมการณ์ ให้กับกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ เพื่อสานสร้างกิจกรรมของชุมชนต่อไปในอนาคต